

სიმონ შვაჩიანი.

შოთა რუსთველი

და

მისი პოეზია

სერგეი ვერსამიას გამოცემა.

ფასი ექვსი შუური

ქუთაისი.

ი. კილაძის სტამბა, პუშკინის ქუჩაზე.

1914

(၂ - အကျဉ်းချုပ် အကျဉ်းချုပ်
ပုဂံတို့
"အကျဉ်းချုပ်"
1903 ခု ဇူလိုင်လ ၁၅ ရက်)

၇. ၀. ၀. ၀.

სერგეი ბერსამიის გამოცემა.

ს ი მ ო ნ ე მ ვ ა რ ი ა ნ ი

ჩუკს სსკეოვარ მუსს
ი. ქაიშვილ
სსსკეოვ

შოთა რუსთველი

უკუჩხვარ
7/12-1914

მისი პოემა.

1275

(ამ წიგნის წმინდა შემოსავალი გადაიღება შოთა რუსთველის
ფონდის სსსარგებლოთ.)

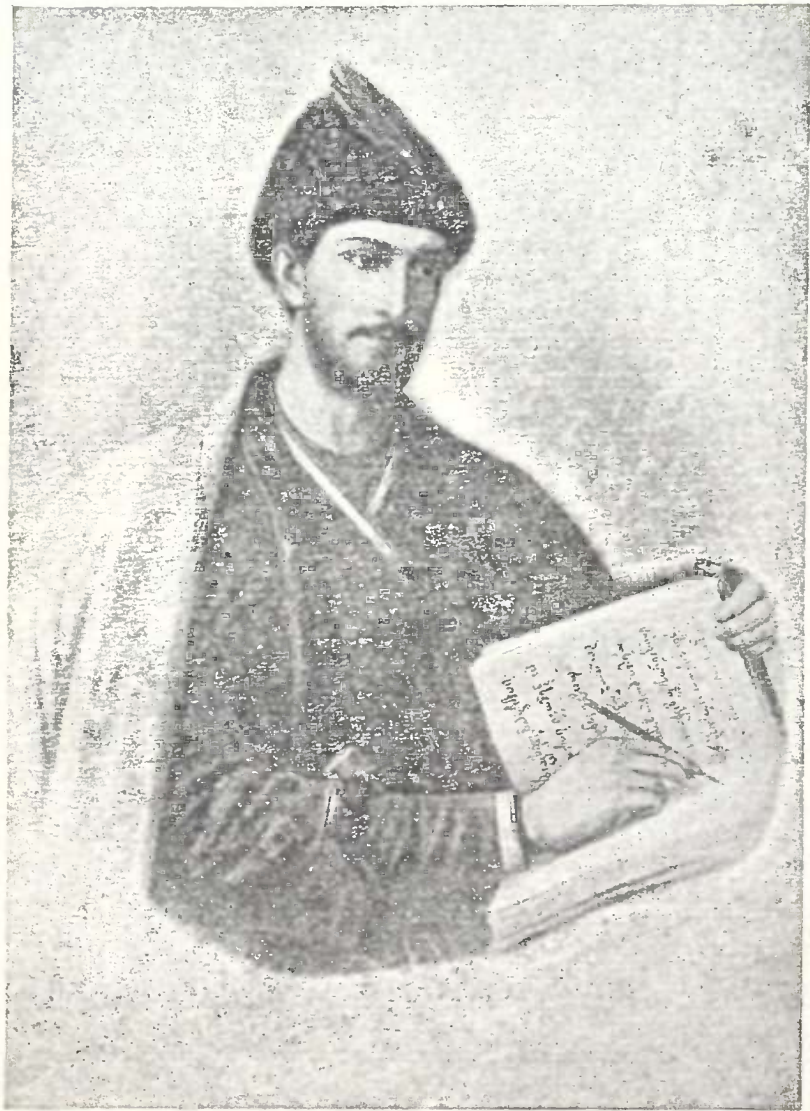
შანი მამის შაური.

ქუთაისი.

ი. ძილამის ელექტრო-მბეჭდავი სტამბა.

1914 წ.

შოთა რუსთველი და მისი პოეზია.

„შენ ნიშნად უკვდავებისა
ერს მოვლენილხარ განგებით,
ვით ცისარტყელა წარღვნისა
ტუნაურისა ჰანგებით“...

აკაკი.

I.

მსოფლიო გენიოსები პოეზიის სფერაში არაა ხშირი მოვლენა; ისტორია არ არის უხვი ამ გვარი პოეტებით. ყველა კულტურულ ერს როდი ქონებია ხვედრათ შეეძინა ქვეყნისთვის ასეთი ადამიანი, და თუ რომელიმე ყოფილა ბედნიერი ამისთანა შვილით, ის მაშინვე გამხდარა საქვეყნო კუთვნილებათ და შესწავლის საგნათ. ამ გვარ მსოფლიო გენიოსათ შეგვიძლია დავასახელოთ რამდენიმე მგოსანა, მაგალითათ, ჰომერი, დანტე, შექსპირი, გიოტე და სხ. აი, სწორეთ ამ გენიოსთა ნაწერებს თარგმნიან ყველა ენებზე, მათთვისაა დაარსებული მთელი წრეები და საზოგადოებანი, მათ ირკვევენ კრიტიკულათ, მათ სწირავენ ტომებს და ქმნიან ვრცელ ლიტერატურას.

საქართველომაც შექმნა წინათ ამ გვარი დიადი გენიოსი, ესაა, შოთა რუსთველი. მაგრამ ამის ხვედრი არ წააგავს დანარჩენ გენიოსთა სვე-ბედს. თუმც შოთა წარმოშვა უზენაესათ ამაღლებულმა საქართველოს სულმა, თუმც იგი შეიქმნა თამარის გვირგვინის საუკეთესო ბრილიანტი, მაგრამ შავმა ბურუსმა მალე მოიცვა საქართვე-

ლოს პოლიტიკის ცის გუმბათი, მალე დაბნელდა ერის დიდების ბრწყინვალე მზე. საშუალო აზიის ბარბაროსთა საშინელმა გრივალმა უღმოთ დაუწყო ლეწვა კოლხიდა-ივერიის სამეფო წყობილებას, ეკონომიკას და სულიერ კულტურას.

შვიდი საუკუნე გრგვინავდა შაესა და კასპიის ზღვებ შორის ეს მკაცრი გრივალი, რომლის ძლიერების ქვეშ იგრიხოდა, ფოთლებ და მტევნებ დაცვენილ ვაზივით, პაწია საქართველო. შვიდასი წელი კვნესდა ქართველი, ამირანივით მიჯაჭული კავკასიონის ქედზე, შვიდი საუკუნე სდინდა ქართველის სისხლი და ღებავდა წითლათ კოლხიდა-ივერიის ველსა და მთებს. ვილას ახსოვდა იმ დროს მწერლობა, პოეზია, ხელოვნება და მეცნიერება! არავინ იცოდა, თუ რა ახალ რისხვას მოგვრიდა ხვალინდელი დღე. ყანაში წასულ მუშას არ ეგონა თუ კიდევ ნახავდა ცოცხალს თავის ცოლ-შვილს. ცალ ხელში მახვილი და ურიცხვ მტერთა მოგერება, მეორე ხელში კავი, გუთანო და ოჯახის რჩენა,—აი, პაწია ერის ხვედრი შვიდას წელს! ლაშა გიორგის დროიდან სიმწრით ამოწვდილ ქართველ ხმაღს არ დაუსვენია ერეკლე II-ს სიკვდილამდე.

შავმა ბურუსმა, კვნესა-ტირილმა და თავ-განწირვამ მოიცვა მთელი ქვეყანა. ამ დროს დააფიწყდა ყველას ივანე პეტრიწი ღ თმოგველი, ჩახრუხა და შავთელი; მათი მაღალი რიტორიკა და თამარის ქებათა-ქება აღარ ხიბლავდენ ქართველს. ტანჯულ ერს ეჭვივრებოდა სულ სხვა მგოსანი და აჰა მისი ნუგეში შეიქმნა შოთა, ეს დიადი პოეტი, ფილოსოფოსი და ჰუმანისტი. შოთას ღვთიური ჰანგები ღრმათ ჩაწვდენ ერის მკვნესარე სულს, გაამხნევეს იგი, გაულვიძეს იმედი და სცხეს გამკურნავი საღმუნო.— „ჭირსა შინა გამაგრება ისე უნდა ვით ქვიტკირსა“, „ასი ათასსა აჯობებს, თუ გამორჩევით მქნელია“, „სჯობს

სიკოცხლესა ნაძრახსა სიკედლი სახელოვანი“, „კაცი
ჯაბანი რითა სჯობს დიაცსა ქსელის მბეჭველსა“, „კაცი
თუ ქირსა ვერ დასთმობს, ლხინი რა დასათმობია“, „სჯობს
სახელისა მოხვეჭა ყოველსა მოსახვეჭელსა“, „შიში ვერ
იხსნის სიკედლისა, ცუდია დაღრეჯილობა“, „ღმერთი ბო-
ლოდ ლხინსა მისცემს, ვინცა პირველ ქირთა იგრძნობს“...
აი, ამ საგმირო და საიმედო ხმებს ბგერდა მძლავრათ
რუსთველის ჩანგი! აი, ამ სიტყვებს და მთელ პოემას
სწავლობდა ზეპირათ ქართველი ქალი, უმღერდა მას ბრძო-
ლაში დაჭრილს ან ომში წასასვლელათ გამზადებულ ძმას,
მამას, ქმარსა და შვილს, ამხნევებდა მათ და მათთან ერ-
თათ გმირულათ ებრძოდა მტერს, ვინაიდან თვით შოთა-
საგან იცოდა, რომ „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს
თუნდა ხვადია“.

შოთა შეიქნა ქართველის მოძღვრათ. მისი ზენაარი
სული და ციური ქნარი ცეცხლის სვეტივით წინ უძლო-
და ტანჯულს, გზა დაბნეულ ერს, ამხნევებდა, აძლევდა
ნუგეშს და ამხელდა უკეთეს მომავალს. ჩვენ არა ვგონებთ
სხვა რომელიმე პოეტ-გენიოსს გაეწიოს თავის ერისთვის
იმგვარი ამაგი, რაც ჩაიდინა შოთამ. აი სადაა ამ მგოსნის
შიდადე! შოთა თითქო გრძნობდა წინასწარ თავის ერის
შავ ბედს. მუჰამ თითქო შთააგონა მას, რომ ერის დი-
დების დროს დაეწერა ეს გაქივრებაში გამამხნეველელი
პოემა და გამოეყვანა შიგ თავის გმირთა ტანჯვა, წვალე-
ბა, შევიწროება და ბოლოს მიზნის მიღწევა და სიხარუ-
ლი. ეს პოემა შეიქნა ერის სარკეთ; მასში ქართველი
მზერდა თავის შავს ხვედრს. აქ ქართველი თავს სახავდა
ტარიელათ, რომლის სატრფო ნესტანი ე. ი. სამშობლო
ტყვეთ ყავდა ქაჯებს, ე. ი. სპარსელთ და თათრებს. ამი-
ტომ არაა გასაკვირი თუ „ვეფხისტყაოსანი“ შეიქნა ქა-
რთველისთვის მეორე სახარებათ, თვით სახარებაზე უუტ-

კბესათ და უფრო სამნიშვნელოთ; არაა გასაკვირი, თუ თავადი და გლეხი, დიდი და პატარა ერთგვარი ხალხით სწავლობდენ მას ზეპირათ, ბაძავდენ მას და ხმარობდენ იგავებათ მის აფორიზმებს; ნუ გიკვირთ თუ დღესაც მივარდნილ სოფელში შეხვდებით რომელსამე უვიცს გლახუას ან ზალიკას, რომელნიც ზეპირათ გეტყვიან თითქმის მთელ „ვეფხის ტყაოსანს“; ნუ გიკვირთ თუ იმ დროს ქალს ატანდენ მზითათ ამ პოემას.

„ვეფხის ტყაოსნის“ მნიშვნელობას მეტათ ახასიათებს ერთი ფაქტი, რომელსაც აკაკი იხსენიებს თავის ლექციისში: ერთ თავადს გაუთხოვებია ქალი და, ეჭვი არაა, გაუტენვია მზითათ შოთას პოემა; სიძეს კი უკანვე დაუბრუნებია იგი. ამას ისე გაუკვირებია სიმამრი, რომ დაუწერია ამ გვარათ:

— „ქალი შეავდა ედემს ზრდილი
ოქრო სუჭუჭ თმაცხანო,
გავათხოვე, მზითად მივეც
ჩემი „ვეფხის ტყაოსანი“;
ისევე უკან დამიბრუნეს
ჩემი „ვეფხის ტყაოსანი“,
გამიკვარდა, — რა ვუძახო,
თურმე იყო სვანოსანი.“

ესე იგი უვიცი და უმეცარიო.

ისტორიულმა გრიგალმა დაგლიჯა საქართველო; შესწყდა მის ნაწილებ შორის პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული კავშირი. მაგრამ სამი რამ ამაგრებდა მათ, ვით უხილავი ფიქალი, და იცავდა მტკიცეთ დაშსწერევა-მოსპობისაგან. ეს სამი რამ გახდათ: სჯუდი, ენა და „ვეფხის ტყაოსანი“. აი, ამ სამი რამით ეკავშირებოდენ.

ერთმანეთს გურული და მეგრელი, იმერი და ქართლელი, კახელი და მთიული, სვანი და აფხაზი. იმათ შეინახეს ერის ერთობა და მოიყვანეს დღემდე ცოცხალი.

დადგა მეცხრამეტე საუკუნე. აქ ერთბაშათ შეწყდა ერის პოლიტიკური დამარი. ქართველის ცხოვრებამ მიიღო სულ სხვა ელფერი. შავმა საუკუნოებმა ძლიერ დაჩაგრეს და დააბეჩავეს ქართველი ერი, სისტემატიურათ გაწყვიტეს იგი და 4—5 მილიონიდან მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს დაიყვანეს ერთ მილიონამდე. ერთ დროს მთელი აღმოსავლეთის რისხვა და ტონის მიმცემი, ერთ დროს ევროპაზე უფრო განათლებული საქართველო დღეს წარმოადგენდა ერთ ბეჩავს, უმეცარს. სწეულ არსებას, რომელიც ძლივს-ღა სუნთქავდა.

ამავე დროს კი ევროპას დიდი ნაბიჯი წაედგა წინ, მოეპოვა დიდი სიმდიდრე და განათლება. ახლა ვილას ახსოვდა სადღაც შავიზღვის პირას მიტყეპილი მკვდარ-ცოცხალი პაწია ერი! ახლა ვილას ახსოვდა მისი ენა, მწერლობა და პოეზია! ევროპა და საქართველო ძლიერ დაშორდნენ ერთმანეთს; მათ შორის ჩადგენ რუსი და ოსმალო. თუმც ეს ერთი საუკუნეა ვეცნობით ევროპას და მის კულტურას, მაგრამ დღესაც კი ქართველი განათლებულ ფრანგს მიაჩნია რაღაც ზღაპრულ იაზონის დროინდელ არსებათ. დღეს არც იციან თუ კვლავ სული უდგია იმ ერს, რომელსაც ეკავა ერთ დროს მთელი მცირე აზია, მესოპოტამია და კავკასია, რომელმაც მისცა განათლება ძველ ბერძნებს, და მით მთელს ევროპას, რომელიც აკავშირებდა ძველს კულტურულ ერებს, იყო მსოფლიო აღებ-მიმცემობის ნასკვი, შეასწავლა კაცობრიობას გეოგრაფია და მეტალურგია, ამარცხებდა ეგვიპტის ფარაონებს და აშურ-ბაბილონის მეფეებს, იყო აზიის ცისკარი და მამადის დროშის რისხვა. დიახ, დღეს უმადურ

ევროპას არ ახსოვს ის გმირი, მამაცი ერი, რომლის გრძელი ისტორია შეუწყვეტელი ტრაგედიაა, რომლის კავკასიონის კლდეზე უმაგრეს ფოლად ვულზე 700 წელს იმსხვრეოდენ ბარბაროსთა ზღვა-მხედრობის საშინელი ტალღები და რომელმაც გმირ ლეონიდეს მზგავსაო შვიდსაუკუნეს შეამაგრა შმაგი მუსლიმი, დაიცვა მათ ზვიადობიდან მთელი ევროპა და მისცა საშუალება თავისუფალი ზრდის და განვითარების. მსოფლიო ისტორიის საიდუმლო კანონმა ინება, რომ ქართველი ყოფილიყო უშიშარი რაინდი, უძლევი ავანგარდი და თავის სისხლით გადაერჩინა დასავლეთის ქვეყნები საშინელ ხიფათისაგან. ეს საოცარი ერი კი დავიწყებული ყავს დღეს უმაღურ ევროპას და გარდა რამდენიმე მეცნიერ-ორიანტალისტთა, არავის ახსოვს იგი. სჩანს, ასეთია ზოგიერთი ხალხის ბედი და ისტორიიჩს უმაღურობა!...

ამას შემდეგ განა გიკვირთ, რომ ევროპა-რუსეთში ფრიად ცოტა მკვლევარი ყავს ჩვენს ძველს მწერლობას და კერძოთ „ვეფხის ტყაოსანს“! არამც თუ უცხოეთში, ჩვენშიაც კი ორ-სამ ადამიანს თუ ესმის შეგნებულათ ამ პოემის ენა, მისი ღრმა პოეზია და ფილოსოფია. არამც თუ უცხო ენაზე, თვით ქართულათაც კი არ არსებობს დღემდი ამ პოემის სერიოზული კრიტიკა, განხილვა და გამოკვლევა. მართალია, ჩვენ გვაქვს „ვეფხის ტყაოსნის“ შესახებ უცხოთა და ქართულ ენებზე რამდენიმე წიგნაკი და ჟურნალ-გაზეთებში გაბნეული წერილები, მაგრამ თითქმის ყველა ეს ან არის პოემის ფრიად ზერერე და ვიწრო განხილვა, ან სხვისი ნათქვამის განმეორება, ან უმეცრული ქირღვა, ან ჭარბი, უნიადაგო ქებათა-ქება. ერთ წიგნზე ვერ მიმითითებთ, რომელსაც კი ქონდეს ღრმა კრიტიკული ხასიათი. მიზეზი ადვილი ასახსნელია: „ვეფხის ტყაოსნის“ ღრმათ გამხილველმა და

და კრიტიკმა ევროპის ლიტერატურასთან ერთათ უნდა იცოდეს საფუძვლიანათ საქართველოს ისტორია, ქართული ენა და ძველი მწერლობა. ამ გვარი პირი კი ჩვენში ძლიერ იშვიათია.

არამც თუ კრიტიკულათ განხილვა, ჯერ ისიც კი არ ვიცით თუ რა უდევს დედა-აზრათ და სიუჟეტათ ამ უკუდავ პოემას. ამის შესახებ მრავალი უსაფუძლო აზრებია ჩვენში გავრცელებული, ამიტომ ამ წიგნში ჩვენ ვეცდებით მივაწოდოთ მკითხველს სრულად ახალი შესყდულება ამ საკანსე, რომელმაც, ჩვენის აზრით, შეიძლება გაუადვილოს „ვეფხისტყაოსნის“ მომავალ კრიტიკოსს ამ დიდებული პოემის შეგნება და საზრიანათ განხილვა.

სანამ კი რამეს ვიტყოდეთ პოემაზე, საჭიროა მოკლეთ შევეხოთ თვით პოეტს და მეტადრე იმ ეპოქას, რომელმაც წარმოშვა იგი. შოთა არ მოვლენია საქართველოს უეცრივ, როგორც ციური ტატანი. ის იყო ღვიძლი შვილი თავის ერის და დროისა. მას მოუშადა ნიადაგი საუკუნოებმა და მწერალთა მთელმა გროვამ. იალბუზი არ დგას ლიტონათ, ირგვლივ მოჩანან მთების მაღალი მწვერვალნი, რომელთა შორის ცამდე აწვილია და დაჰყურებს გოროზათ მთელ ქვეყანას ეს ბუმბერაზი. მისი თეთრი ქოჩორი და ბროლის გულ-მკერდი კიაფობს ათას ფანტასტიურ ფერებათ მთების ნაზოვან შუქზე და მზის სხივებზე. აგრეა შოთაც; დიდ ნიჭიერ მწერალთა შორის თავის გენიით იგი აღვიდა ცამდე და შეიქმნა წარსულ საუკუნეთა წყვილადში უმწეო ერის კანდელი.

II.

დადგა მეთორმეტე საუკუნე. მოელო ბოლო საქართველოში არაბთა ბატონობას. კიდევ წინათ ბაგრატ დიდის მტკიცე მარჯვენამ განათავისუფლა ერი სამასი წლის

მონობიდან. დავით აღმაშენებლის მახვილმა დასცა რისხვა-მტარვალთა ზვიადობას და გასწმინდა მათგან მთელი საქართველო. ამ მეფე-სარდალის დიდებულმა გენიამ განამტკიცა ერის პოლიტიკური და კულტურული ფუძე და ააშენა ქვეყანა ნივთიერათ და სულიერათ. *)

დამშვიდდა თანდათან მრალალ ტანჯული საქართველო. შეწყდა იქ ბარბაროსთა ნავარდი, შეგროვდნენ საერთო დროშის ქვეშ მისი სხვა და სხვა კუთხენი და შექმნეს მტკიცე ერთობა.

კოლხიდა-ივერიის ცის კიდურზე ამოაშუქა ქართველი სულის განახლების ცისკარმა. საქართველოს დაუდგა ოქროს საუკუნე. დაიწყო იგი დავით კუროპალატით და დაგვირგვინდა ბრწყინვალე თამარით.

მიდიოდა წინ საქართველო პოლიტიკურათ; ვითარდებოდა მისი ნივთიერი და საზოგადო ცხოვრება, იფურჩქნოდა მისი სულიერი კულტურა. ქართველ მეფეებს შეეფარნენ სომეხი, ოსი, ჩერქეზი და ლეკი. საქართველო გაიზარდა შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდი, კავკასიონის ქედიდან ვანქის ტბამდი და ტრაპიზუნამდი. მის საზღვრებ შორის იყო მთელი ამიერ კავკასია და მცირე აზიის ნაწილი. ამოდენა სამეფოს ყოველი კუთხენი შეიმკო ციხე-ქალაქებით, ტაძრებით და შკოლებით; ველი და ბიაბნები წყლის არხებით; უსიერი ტყენი, უდაბნო ხევები და მალალი მთები დაშვენდნენ კოხტა ეკლესიებით, ციხე-კოშკებით და მონასტრებით. ნადირთ ღმუილთან და ზარ-

*) საფრანგეთის მწერალი გოტიე ეხება დავით მეფის ბრძოლას ემირ ილგაზთან და ამბობს, რომ ემირის ჯარი შესდგებოდა 600,000 კაციდანაო. დავით მეფის მხედრობა კი იყო მხოლოდ 80.000-ო. მაგრამ დავითმა საოცრად დაამარცხა მტერი და დაუხოცა 400,000 კაციო. თვით ილგაზი დაიჭრა თავში და გადარჩა ტყვეობას არაბთა მეფის დებეის წყალობითაო. (Additions et éclairc. p. 229.)

ნაშოს ძახილთან ერთათ ისმოდა მონაზონთ ნაზი ვალო-
ბა და განდევილ ბერთა ოსანა და ალილუია. იმ ხანებში
აშენებულ გელათს, მარტვილს, ბიჭვინდას, ვარძიას და
ბაგრატის ტაძარს თავის სიღიადით, ხელოვნურ და მხატვ-
რულ სიშვენიერით ახლაც განცვიფრებაში მოყავთ ევრო-
პის მეცნიერნი და მოწმობენ ქართველი ერის მაშინდელ
მაღალ კულტურას.

დავით კუროპალატის დიდმა სარდალმა თორნიკე
ერისთავმა ააშენა საბერძნეთში (მაკედონიაში) დიდი მო-
ნასტერი და ეკურთხა იქ ბერათ. დავით აღმაშენებელმა
ჯვაროსნობის ომების დროს ააგო ერუსალიმს და სინას
მთაზე მონასტრები. ყველა ეს წმინდა ალაგნი გაივსენ
ქართველ ბერებით, გაივსენ ქართველ მეფე-თავადთა უხ-
ვი შეწირულებით, სიმდიდრით, ძველი წიგნებით და მა-
ლე გარდიქცენ ქართულ აკადემიათ. თვით საქართველო-
შიაც დაარსდა უმაღლესი შკოლები, მაგ., გრემსა და
იყალთოში. იმ უცხოეთის მონასტრებში განვითარდა ქარ-
თული სალიტერატურო ენა და კალიგრაფია; იქ შემუ-
შავდა ქართული ლექსიკონი; იქ შექმნეს ქართული სა-
გალობელნი; იქ აყვავდა ქართული ხელოვნება, სასული-
ერო მუსიკა და პოეზია; იქ განვითარდა ქართული თეო-
ლოგია და ფილოსოფია; იქ თარგმნეს სასულიერო წი-
გნები და ელინთა კლასიკნი...

ამ მონასტრებში იგზავნებოდნენ საქართველოდან უმა-
ღლეს სწავლის მისაღებათ ნიჭიერი და მომზადებული ყმა-
წვილები. იმ მონასტერთა მორჩილნი, შემდეგ კი ბერნი
და მეთაურნი ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელნი, საბა,
იონა ბერი (რაზმაძე), მიქელ მოდრეკილი, ივანე ჭირჭი-
მელი პეტრიწათ წოდებული, სტეფანე, არსენი და სხ.,
საუკუნოთ დარჩებიან ქართული თეოლოგიის, ფილოსო-
ფიის და სალიტერატურო ენის მამამთავრებათ. ამ მოღვა-

წებმა შეიტანეს ჩვენს მწერლობაში ქრისტიანულ-ასკეტიური სული.

ბიზანტია, ქრისტიანული ელინიზმი,—აი, დასავლეთის წყარო, სადაც იღებდა ქართველი სულის საზრდოს. მაგრამ მის მეზობლათ აღმოსავლეთში სჩქეფდა იმ დროს, ვით ფერადა შადრევანი, სხვა დიადი კულტურა, რომელსაც ეწაფებოდა აგრეთვე ქართველი. ეს შადრევანი იყო არაბთა ბრწყინვალე მონარქია და განახლებული სპარსეთი. კორდოვა—ბაღდადში დაარსდა უნივერსიტეტი, ლაბორატორია და ობსერვატორია, აღორძინდა მექანიკა, მედიცინა და ასტრონომია; აყვავდა პოეზია, მეცნიერება და ფილოსოფია.

იქ მხეებრ ბრწყინავდენ დიდებული მწერლები: ებნიუნის, ჯიაბერ, ავიცენა, რაში, ალბუკაზის, ბენ-მუზა, ალხაზენ, აბდულრაჰმან-ჯაჰიმ, ალგაცალი და ავეროესი. მეთათე-მეთოჯმეტე საუკუნეში აყვავდა სპარსეთის მწერლობა, განსაკუთრებით პოეზია და უზენაესათ განვითარდა სპარსული ენა. დიდებული პოეტები აბდულ ქასიმი, ანუ ფირდუსი, შეიხ-საადი, ნიზამი, ჰაფიზა, მოლა-რუმი და ხაგან-შირვანი ამკობდენ ისპაჰან-თეირანის ძლიერ ტახტს. არაბული კულტურა, შკოლები, მეცნიერება და ფილოსოფია შეიქმნენ ერთ დროს ევროპის სულის გამღვიძებელნი და მკვებავნი. არაბთა ხელში დიდხანს იყო საქართველოც. არაბს და სპარსელს დიდი გავლენა ქონდათ ქართველზე. ქართველმა კარგათ იცოდა მათი ენა და ზნე-ჩვეულება; ის დადიოდა არაბ-სპარსეთში. ქართულ ენაში უხვათ იყო სპარს-არაბული ტერმინები. ეჭვი არაა, ქართველი უნებლიეთ წაბაძავდა მათ და შეითვისებდა მათ ელფერს. აღმოსავლეთი და დასავლეთი, მუსლიმი და ქრისტიანიზმი,—აი, რა მოქმედობდენ ქართველზე ერთსა და იმავე დროს და ქმნიდენ მის ფსიხიკას. ორი დიდი ოსტა-

ტი ყავდა საქართველოს: განათლებული ბიზანტია თავის სხოლასტიკით და ქრისტიანულ ასკეტური ფიზიონომიით და კიდევ უფრო განათლებული არაბ-სპარსეთი თავის საერო ლიტერატურით, მეცნიერებით, მაღალი ფილოსოფიით, ციური პოეზიით და ეროტიული ლირიზმით. ქართველის სულში შეხავდნენ დასავლეთ-აღმოსავლეთის კულტურის ელემენტები, მოახდინეს რეაქცია, ააფრთოვანეს ქართული სული, ააფერადეს და გაამდიდრეს ენა, შექმნეს ახალი კულტურა, ახალი საერო მწერლობა. საქართველოს საერო პოეზიის მამამთავრებათ შეგვიძლია დავსახოთ ძაგნაკორა, მოსე ხონელი, სარგის თმოგველი, ივანე შავთელი და ჩახრუხა, მაგრამ გვირგვინი საერო პოეზიისა და დიდება ქართველი ერისა კი არის დიდი ჰუმანისტი შოთა რუსთაველი.

III.

ვინ იყო შოთა? სამწუხაროთ, ისტორია და ზეპირგადმოცემა დღემდე ბევრს ვერას გვეუბნება. ვიცით მხოლოდ, რომ ეს დიდებული გვამი იყო თამარ მეფის მოლარე და კარის კაცი, შთამომავლობით მესხი დაბა რუისთავიდან; ამას, ე. ი. თავის შთამომავლობაზე მოგვიოხრობს თვითონ თავის პოემაში.

რა გვარი იყო იგი? ნამდვილათ არ ვიცით; ხოლო „ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ ერთ საგულისხმო რამეს: როცა დემნა აუჯანყდა თავის ბიძას გიორგი III-ს და გამაგრდა ლორის ციხეში, იქ მის მომხრეთ, სხვა წარჩინებულ გვამთა შორის, ყოფილა შოთა ართავაჩოს ძე. ვინ უნდა იყოს ეს შოთა, რომლის ვინაობა ჩაიწერა „ქართლის ცხოვრების“ კაბადონში? ჩვენის აზრით, რასაც ქვემოთ განვიხილავთ უფრო ნათლათ, ის პირი უნ-

და იყოს შოთა რუსთველი. მართლაც იმ დროს ფრიად დაწინაურებული ყოფილა მესხეთი და ბევრი გამოჩენილი კაცი გამოდიოდა ამ პროვინციიდან.

სად აღიზარდა შოთა? შედარებით ახალი მწერლობა და ზეპირ-თქმულება გვამხელენ, რომ იგი აღზდილა ათინაში ანუ უკეთ ათონის მონასტერში,*) მაგრამ ეს, ჩვენის აზრით, არ უნდა იყოს მართალი. შოთას რომ განათლება მიეღო საბერძნეთში, მას ეცოდინებოდა ბერძნული ენა, ლიტერატურა და თავის ნაწერებში ნებით თუ უნებლიეთ შეიტანდა ელინურ სულს. მისი პოემა კი სულ სხვას გვიმტკიცებს. იქ აწავითას იქაინური და ქრისტიანულ-ასკეტური აზრს. იგია თავიდან ბოლომდე ერთიანი ხასიათის. იქ სულმანათი შოთა გალახს ზენაარ სიევავრულს, შიგ სწანს აღმოსავლეთური შელანქლას, რანდობა, ფატალიზმი, ცრემლები და სხვანაირი აზრები ენა, სული და ტენდენცია. დაუჯერებელია და ფსიხოლოგიის კანონის წინააღმდეგი, რომ კაცს მიეღოს განათლება დასავლეთში, მისი სული, ენა და ხასიათი განეგდოს და აღმოსავლეთურს კი ხმარობდეს. რაც უნდა ნილაბი მოიფაროს მწერალმა, რაც უნდა უარყოს ეს გავლენა, მაინც თავის უნებლიეთ შეეპარება იგი თავის ნაწერში. ასე მოუვიდოდა შოთასაც, მაგრამ მის პოემაში არაფერს მზავს ვერ ვხედავთ, გარდა იმისა, რომ აქვს ნახმარი ერთხელ პლატონ ფილოსოფოსი და მეორეთ დიონოსი და სოგრატ ბრძენი. ამ ორი-სამი კაცის სახელის ცოდნისათვის, ვგონებ, არ იყო საჭირო არც ბიზანტიაში და არც ათონის მონასტერში აღზრდა.

მაშ სად ისწავლა შოთამ? როგორც ვიცით, უცხოეთში არსებობდა განათლების სამი კერა, სამი ქართული

*) ერთ დროს სწავლა-განათლებით განთქმული ათინა, შოთას დროს არაფერს წარმოადგენდა. იმ დროს პოლიტიკის ცენტრო და განათლების კერა იყო კონსტანტინოპოლი.

აკადემია, სადაც ქართველი ნიჭიერი ახალგაზღვრება იღებდა ცოდნას. ეს იყო სამი მონასტერი: ერთი საბერძნეთში, მეორე ერუსალიმში და მესამე სინას მთაზე. ადვილათ შესაძლებელია რუსთველმა გზად გაიარა საბერძნეთში და რამდენსამე ხანს დაჩჩა ათონის მონასტერში*). მაგრამ ნამდვილი აღზრდა კი უნდა მიეღო მას ან ერუსალიმში, ან სინას მთაზე. ორივე ალფი კი აღმოსავლეთშია, არაბთა მეზობლათ. უფრო სარწმუნოა, რომ შოთას სწავლა მიეღოს ერუსალიმის მონასტერში, სადაც შემდეგ შესდგა კიდევ ბერათ. იქ ადვილათ შეეძლო მას გაცნობოდა არაბ-სპარსულ ენასა და მწერლობას, ენახა კიდევ ეს ქვეყნები, იქ შეეძლო შოთას გამსჭვალულიყო აღმოსავლეთური სულით და ტენდენციით; აქედან მისი ჩანგის ორიანტალური კილო, ენა, ალფგორია, ფატალიზმი და ეროტიზმი. სიტყვა შმაგი, მიჯნური, აჯა, ხოტბა, ყანდი, ხალვა, თათბირი, ალყა, ფარმანი, ეშმა, მულიმი, ზამი, არიფი, და სხ. შოთას პოემაში ნახმარნი ან სპარსულია, ან არაბული.

ზეპირ-გარდმოცემა გვამხელს, რომ ამ დიდებულ კაცს, შოთას ღალატობდა ცოლიო; უბრალო მონა, ბინძური ზანგი შეიყვარაო: შოთამ შეიტყო ეს, მოკლა მთხრობელი, თვით კი გადიკარგა სამშობლოდან და შესდგა ბერათ ერუსალიმის მონასტერშიო.**)

ღალატობდა თუ არა შოთას მისი ცოლი, ეს ნამდვილათ არ ვიცით; დაუჯერებელიც აქ არაფერია; დიდებულ პირთ და მეტადრე პოეტებს არა იშვიათათ ემარ-

*) ეს შრომა დამთავრებული მქონდა, როცა იასე რაჭველმა გადმომცა, რომ მას უნახავს ათონის მონასტერში შოთა რუსთველის წარწერა, სადაც სჩანს, რომ დიდ პოეტს გზათ გაუვლია და უნახავს ეს მონასტერი. ავტორი.

***) ან. ფურცელაძე: „შოთა რუსთველი და მისი ცოლი“.

თებათ ეს მარცხი. მიზეზი ისაა, რომ მათი სული ფრენს მეტათ შორს და ელტვის მაღალ სანატრიონებს. მათი გული სავსეა პოეზიის, შვენეირების, ერის, სამშობლოსა და სხვა ზენაარსაგანთა სიყვარულით და თანდათან გრილდება ცოლისადმი. საზოგადოთ ცოლებს არ უყვართ მაღალი იდეალები. ესენი უფრო რეალიზმს ქურუმობენ, ამიტომ ცოლები უხდიან ნაცვალს ამ დიდებულ პირთ. აქედან იწყება ოჯახური დრამა და ტრაგედია. ხოლო ისე კი უტყუარი ფაქტია, რომ შოთა აკვეცილა ბერათ ერუსალიმში, დამარხულა იქვე და დღესაც ამშვენებს იქ ქართულ მონასტრის კედელს ამ დიადი მგონის სურათი. არ იქნება მეტი აღვნიშნოთ ის ფაქტიც, რასაც მოგვითხრობს ისტორიკი ფარსადან გორგიჯანიძე: თითქო შოთა წარგზავნოს ელჩათ რუსუდან დედოფალს თათართა ყაენის მიმართ. საიდან იყო ეს წარგზავნა, საქართველოდან თუ ერუსალიმიდან, ჩვენ არ ვიცით.*)

დასწერა თუ არა შოთამ სხვა რამე გარდა „ვეფხისტყაოსნისა“? ეჭვს გარეშეა, რომ ექნებოდა დაწერილიყოვლად შეუძლებელია თუნდ ძლიერ გენიოსმა კაცმა პირ-და-პირ დასწეროს ასეთი მწიფე და ღრმა პოეტურ-ფილოსოფიური შედეგრი, როგორც პოემა „ტარიელია“. მის ავტორს უნდა ეწერა წინათაც ბევრი, უნდა ევარჯინა დიდხანს ენა, კალამი და შემდეგ შეექმნა ეს პოემა. ამ რიგათ შოთას ექნებოდა სხვა ნაწერებიც, მაგრამ იმათ ჩვენამდი ვერ მოაღწიეს, გარდა ორ იამბიკოსი, თქმული ერთი ხალიფას დროშის და მანიაკის მირთმევის დროს, გელათში ხახულის ღვთისმშობლის ხატს რომ მიართვა: თამარმა, და მეორე თვით იმ ხატზე წარწერილი. არის კიდევ დარჩენილი ერთი დიდებული აფორიზმი, რომე-

*) იხ. დ. ჩუბინაშვილის „ქართული ქრისტომატია.“ 1863 წ. გვ. 208. მესამე ნაწილი.

ლიც უთქვამს შოთას ზმნათ რაჟის ერისთვის კახატერის ნადიმზე, სადაც ბძანდებოდა თამარ მეფე თავის ბრწყინვალე ამალით. აი ის ლექსიც:

„ვილასოფოსნი შემოკრბენ
ამაზე ჰქონდათ ცილობა:
ბატონი ემასა ასაქმებს
და ჭკუას გამოცდილობა;
ათასად გვარი დაივასდა,
ათი ათასად ზრდილობა,
თუ კაცი თავად არ ვარგა,
ცუდია გვარიშვილობა.“*)

შოთას დანარჩენი ნაწერები კი ჩანთქა ქრონოსის ლუმბრამ, ისე როგორც სხვა მრავალი ნაწარმოებნი ქართველის გონებისა.

რომ რუსთველს უწერია სხვა რამ თამარზე, ეს სჩანს მისივე სიტყვებიდან:

„ჩემი აწ სცანითა უფველმან,
მას ვაქებ, ვინცა მიქია!
ეს მიჩანს დიდათ სახეჯად,
არ თავი გამიქიქია“.

არც ერთბაშად გაჩნდებოდა ამისთანა გენიოსი. ამგვარ კაცს შობს კულტურული ერი ათას წლობით მხოლოდ ერთს. ამგვარი პირი იჩენს თავს ერის სულიერ ცხოვრების ზენაარ აფროთოვანების დროს. ამისთანა აღმა-

*) ეს თქმულება გადმომცა ქართული ენა-მწერლობის დიდათ მცოდნემ აწ განსვენებულმა თ ნიკო ტ. დადიანმა.

ფრენა კი ეწია ქართველს თამარის მეფობაში, როცა საქართველო გაიზარდა დიდ პოლიტიკურ ძალათ და აყვავდა ნივთიერათ და კულტურულათ. შოთას კი ნიადაგი შეუმზადა მგოსანთა მთელმა პლედამ, რომელთა შორის მზებერ ამობრწყინდა ეს დიდი გენიოსი ქართველის სულის მანათობელათ საუკუნეთა წყვდიადის და ტანჯვების წელთა სრბოლაში.

IV.

ბელეტრისტულ ნაწარმოების დასათფასებლათ საჭიროა განვიხილოთ როგორც ფორმა და ტექნიკა, აგრეთვე მისი სული, ე. ი. დედა-აზრი. სიუჟეტი კი ის ჩონჩხია ანუ ქსელი, რომელზედაც არის აგებული და მოქარგული ნაწარმოები. ხშირათ სიუჟეტის შეგნება და ანალიზი გვაძლევს საშუალებას შევიგნოთ სრულიათ თხზულების სული და მისი დაფარული მავთულები. ამიტომ საჭიროა ვცნოთ თუ რამ გამოიწვია ქვეყნათ ამისთანა შედეგრი, როგორიცაა „ვეფხის ტყაოსანი“.

„ილიადას“ დაედვა სარჩულათ ელინ-ტროელთა სეშინელი ომი; „შაჰ-ნამეს“ — ერან-თურანთა ბრძოლა და სპარსეთის დინასტიის გაძლიერება; „ღვთაებრივ-კომედიას“ — გველფ-ჰიბელინთა ომები, „ფაუსტს“ — ვადმანის მოთხრობა დოქტორ ფაუსტზე; შექსპირის დრამებს, — ინგლისური დრამები და ფრანგულ-იტალიური ნოველები. ნეტა რა დაედვა სარჩულათ პოემა „ტარიელს“, რომელიც თამამათ შეგვიძლია დავაყენოთ ზემო თქმულ დიდებულ ნაწარმოებთა გვერდით, ან რა არის ამ პოემის დედა-აზრი?!

ამის შესახებ გამოთქმულია ცნობილ პირთაგან რამდენიმე აზრი. მაგრამ სანამ ამათ განვიხილავდეთ, არ იქ-

წება მეტი შევეხოთ შაბლონურ აზრს შოთა-თამარის სი-
ყვარულის შესახებ, რომელიც გავრცელებულა ჩვენში.
არსებობს აზრი, თითქო რუსთველს ყვარებოდეს თა-
მარ მეფე და ამ გარემოებას წარმოეშვას ეს უკვლავი
პოემა, რომელშიაც თითქოს სჭვირს პოეტის აღზნებუ-
ლი ვნება თამარისადმიო. ერთი სიტყვით, შოთას სიყვა-
რულია თურმე ის ფუძე, რაზედაც აუგია მას თავის პო-
ემა.*) დასამტკიცებლათ მოჰყავთ პოემიდან შემდეგი ლექ-
სები:

„თამარს ვაქებდეთ მეფეს
სისხლისა ცრემლ დათხეული,
გსთქვენით ქებანი ვისნიმე
არ ავად გამოჩხეული.
მელხად ვიხმარე გიშჩის ტბა
და კალმად შინა რხეული,
ვინცა ისმინოს დაესვას
დახვარი გულსა ხეული.“
— „მე რუსთველი ხელაბითა
ვიქმ საქმესა ამაღარი,
ვის მოჩხილობს ჯარი სპათა,
მისთვის კხელობ, მისთვის მკვლარი,
დაფუძღურდი მიჯნურთათვის,
ჟველაგ წამალი ანსით არი,
ანუ მამტეს განკურნება,

*) ამგვარი აზრი გამოთქვა აგრეთვე ბ. მურავიოვმა; იხ. მისი „Грузія и Армения“ 1848 წ. გვ. 216—235; და ბ. აღ. ს—მა; იხ. მისი „ვეფხისტყაოსნის ყალბი ადგილები“, „მომბე“ № XI 1895 წ. დვ. 16 და 19. ავეთივე აზრი გამოთქვეს სტალინსკიმ და რ. ყინვარმა. იხ. Р. Кинвари: „Въ Барсовой кожѣ“. გვ. I—III.

ანუ მიწა მე სძმარია.“

— „იუჯღათა მისგან უნათღათა
უნატრამტა ახლად ჩენსა,
აჭა, გუელი გამიჯსურდა,
მისღათა ვეღათა რბენსა“ და სხვ..

აქ დაუჯერებელი არაფერია. ადვილათ შეიძლება პოეტს შეუყვარდა ზენაარის გრძნობით საქართველოს. ცისკარი შევენება თამარ; შესაძლოა თამარმაც თანაუგრძნო მგოსანს და მათ შორის დაარსდა საიდუმლო კავშირი. როდის უნდა ყოფილიყო ესა? ან ქალის გათხოვებამდი, ან გათხოვების შემდეგ. გათხოვებამდი თამარი იყო თავის სასტიკ მამის და განათლებულ მამიდას მფარველობაში. გათხოვების შემდეგ მისი ქმარი და პატრონი შეიქმნა ჯერ გიორგი და შემდეგ ლამაზი მხნე ქაბუკი დავით სოსლანი.

პოემაში კი სჩანს, რომ შოთას იგი დაუწერია თამარის მეფეთ კურთხევის და დავითზე გათხოვების შემდეგ; აგრეთვე უმთავრესი გმირი ქალი პოემისა თამარია. თამარისავე ბძანებით ან უკეთ ნებართვით არის დაწერილი ეს პოემა, როგორც თვით ავტორი მოწმობს:

„მიბრძანეს მათთა საქებრად

თქმა ლექსებისა ტკბილისა.“

— ამაჲს ვაქებდეთ მეფესა“ და სხ.

აქედან სჩანს რომ, თამარის გარდა სხვისაც უბძანებია, ან მიუცია ნება ლექსების დაწერისა. მარტო თამარი რომ ყოფილიყო, იტყოდა „მიბრძანა მისდა საქებრად“ და არა „მიბრძანეს მათთა საქებრად“-ო, ეს უკანასკნელი ფორმა კი მრავლობითია. მაშ ვის ექივრებოდა კიდევ

ქება და ლექსები თამარს გარდა? ეს იყო მისი ქმარი და-
ვით სოსლანსი. რა იყო ამ ბძანების მიზეზი, ამას ჩვენ გა-
ვარჩევთ ქვემოთ. დავუბრუნდეთ საგანს.

ჯერ დღეს, მეოცე საუკუნეში, როცა ევროპის მე-
ფეთა სასახლეში მოხდება ხოლმე ამგვარი რამ და ვინმე
კარის კაცი შეიყვარებს დედოფალს ან მეფის წულს, ცდი-
ლობენ მაშინვე დაფარონ ეს ამბავი სასტიკათ და ყოვე-
ლივე მოიცილან საიდუმლოებით. რაღა უნდა ყოფილიყო
მეთორმეტე საუკუნეში, როცა სასახლის ეტიკეტი და სა-
ქრისტიანო მორალი იყო გაცილებით უფრო მტკიცე და
მძაფრი?!

შოთა, უბრალო შინაყმა, ქვეშევრდომი იყვარებს
თუნდ პლატონურათ საქართველოს დვთაება თამარს,
ესეც თანაუგროძნობს მგოსანს და აძლევს ნებას, აუწყე
ქვეყანას ჩვენი სიყვარული და აქე მიჯნურობაო... განა
ეს დასაჯეროა?! ჟანა ბრძენი დარბაისელი თამარი ასე გა-
ირყენა, ასე შეიშალა ჭკუით, რომ ამგვარი ბძანება მის-
ცა?! ეს აზრო ამცირებს თამარის ღირსებას; ეს აზრი იმ-
სხვრევა საღო მსჯელობის წინაშე, ვით სუსტი ფაიფური.

მაშ რას ნიშნავს ეს ზერე მოყვანილი ლექსი; ეს
თამარის ცრემლ-დანთხეული ქება, ეს მელნათ ნახმარი
გიშრის ტბა, ეს პოეტის გულის გამიჯნურება, გახელება
და სხ.? ეს სიტყვები სრულებითაც არ სახვენ შოთას სი-
ყვარულს თამარისადმი. მართალია, ჩვენ გვაფიქრებენ ის
ლექსები ასე ლიტონათ აღებულნი, მაგრამ, როგორც
ქვემოთ დავინახავთ, სხვა ლექსებთან ისინი გვამცნევენ
სულ სხვა რამეს. მართალია, რუსთველი მოთქვამს თამარს,
ხმარობს მელნათ მის გიშრის ტბას ე. ი. მის ცრემლებს,
შაგრამ ესაა გამოწვეული ურთიერთ შორის სიყვარულით
კი არა, არამედ სულ სხვა მიზნით, რაზედაც გვექნება
ფრცელი საუბარი.

შოთას გულის გამიჯნურება არის მხოლოდ პოეტური აღმაფრენა, ზემთაგონება და არა ვნება და სიყვარული. შოთას სიტყვები: „დავუძღურდო მიჯნურთათვის, კვლავ წამალი არსით არი,“ აშკარათ ნიშნავს, რომ მას სახეში ყავს ორი შეყვარებული და არა ერთი, რადგან „მიჯნურთათვის“ მრავლობითი ფორმაა. შოთამ კი, ვგონებ, ჩვენზე უკეთ იცოდა ქართული ენა და გრამატიკა, ამიტომ მას რომ სახეში ყოლოდა თავის სატრფო, იტყოდა დავუძღურდი სტრფოსათვის ანუ მიჯნურისთვის და არა მიჯნურთათვის. მასთან მიჯნური ნიშნავს შეყვარებულ კაცს და არა ქალს. შეყვარებულ ქალ-ვაჟზე კი ითქმის მიჯნურნი მიჯნურთათვის და სხ.

ნეტა ვინ არიან ეს ორი შეყვარებული, ეს ორი უმთავრესი გმირი და საგალობელი საგანი პოეტისა? ერთია ნესტან-დარეჯან, ე. ი. თამარი, მეორე კი ტარიელი, რომელსაც კიდევ უფრო მწვავეთ გლოვს და სტირის რუსთველი. ვინაა ეს ტარიელი? იგი ჯერ საიდუმლოა ჩვენთვის. აი ესა გვსურს სწორეთ, რომ გავიგოთ. ამას კი ვიტყით, რომ ტარიელ სრულიათ არ გავს შოთას, არც გარეგნობით და, კიდევ უფრო, არც ხარისხით და შთამომავლობით. შოთა უბრალო კაცის შვილია და მგოსანი, ტარიელი კი—მეფის შვილი, თამარის ნათესავი, ტახტის მემკვიდრე და სპასალარი.

დასასრულ ვიტყვით, რომ თანამედროვე ლეგენდა შოთა-თამარის სიყვარულზე არის მხოლოდ მხატვ გონების ნაყოფი და სუსტი ოცნება.

V.

ახლა განვიხილოთ მოკლეთ სხვა-და-სხვა ავტორთა აზრები „ვეფხისტყაოსანზე“. დავიწყოთ აკაკიდან.

ჩვენი მცხოვანი პროეტი თავის სამს ლექციაში გვაცნობს ორგინალურ აზრს, თითქო შოთას პროემის გმირები იყვენ ქართველი ერის ტიპები. ტარიელ და ნესტან თავის სიწრფელით, გრძნობათა სიჭარბით, მარტივი სულით და გამბედაობით მეტათ გვანან ქართლელებსაო, — ბძანებს აკაკი; თინათინ და ავთანდილ თავის დიპლომატური ნიჭით, მოხერხებით, მოთმენით და ვაჟკაცობით ნაძდვილი იმერლებია. ფრიდონ თავის მკვირცხლი არსებით და დარბაისელი სულით წააგავს ზღვის პირელს, ე. ი. მეგრელს და გურუღსო. აი, ამ ტიპებზე ააგო შოთამ თავის დიდებული პროემა, ღრმა ფილოსოფიის და პროეზიის ბრძმედში გაატარა ქართული ეროვნული სულიო.*) მაგრამ უმჯობესია ვასაუბროთ თვით ავტორი; აი რას ბძანებს თითონ აკაკი: — „ავიღოთ უკვდავი პროემა „ვეფხის ტყაოსანი“, გავარჩიოთ და იქ ვნახავთ ჩვენს ქვეყანას მისი კუთხეებით და მცხოვრებლებით ისე გამოხატულს, როგორც სარკეში ჩასახულ რამეს.“ — „შოთას სურდა დაეხატა მთელი საქართველოს სურათი და გამოეყვანა მისი საიდეალო გმირი, როგორც მამაკაცის, ისე დედაკაცისაც, და რადგან საქართველოს კუთხეთა ხალხი სხვა-და-სხვა ხასიათის მექონია, ამიტომ მან ერთი გმირის მაგიერ აიღო სამი, გადააკავშირა ერთმანეთს, შეავსო ერთი მეორით და წარმოგვიდგინა ჩვენ. ამ აზრით იმან აიყვანა ამერეთიდან ტარიელი, იმერეთიდან ავთანდილი და შავი ზღვის პირიდან ფრიდონ და მათი შეერთებით დაგვიხატა ერთი სრული გმირი მთელი საქართველოსა.“ — ქართლელი პირდაპირია და მოუფიქრებელი, მას გული ქარბობს. იმერელი ცბიერია და წინდახედული; ის თავს ეკითხება; ზღვის პირელი იგივეა, რაც იმერელი;

* ამის მხკავსი აზრი აქვს გამოთქმული ვაკვრით მარი ბროსესაც.

ხოლო უფრო წვრილმანიო.— „ტარიელი მოქმედობს გულის აყოლით, ავთანდილი კი თავს ეკითხება. ამ რიგად ტარიელში იხატება ქართლელების ხასიათი, ავთანდილში— იმერლების და ფრიდონში— შავიზღვის პირელების.“ „რაც ვთქვით კაცების შესახებ, იგივე ითქმის ქალებზედაც. ნესტანი ამერია და თინათინი იმერი, ერთში იხატება ამერეთის და მეორეში იმერეთის ხასიათები.“*)

დროებით დავეთანხმოთ ავტორს და გავყვეთ. ყოველი ერის სულიერი ფიზიონომია, მისი არსხედვა, ტემპერამენტი, ზნეჩვეულება, გემო და მისწრაფებანი ემორჩილებიან მრავალ ფაქტორებს, იცვლებიან არამც თუ ათასი წლობით და საუკუნეობით, არამედ ხან-და-ხან ათი წლობითაც კი. ამიტომ ქართველ ტომთა და თემთა სულის დღევანდელი სახე და მაშინდელი უსათუოთ დიდათ განსხვავებული უნდა იყოს ერთმანეთიდან. მასთან ჩვენ ხელთ გვაქვს ფრიად მცირე მასალა, რომ სრულად შეგვეძლოს მეთორმეტე საუკუნის ქართველის დახასიათება. ვიტყვით დაახლოვებით, რომ მაშინდელი ქართველის სულის თვისებას და მისწრაფებას უმთავრესათ შეადგენდენ: მხნეობა, ვაჟკაცობა, ომიანობა, სარწმუნოებრივი ექსტაზი, ღვთის კრძალვა-სათნოება, რაინდული ყოფა-ქცევა, ოჯახის და მამულის დაცვა მტერთაგან, სამშობლოს სიყვარული, ციხე-ქალაქის და ეკლესია-მონასტრის შენება, მეოჯახობა, არხების გაყვანა და სხ. მაშინ საქართველოს ყოველი კუთხე დიდი ხნის შეერთებული იყო. საქართველო წარმოადგენდა ერთ დიდ მონარქიას. ზნე-ჩვეულების და ხასიათის სხვა-და-სხვაობა თემთა შორის ისე სამჩნევათ სრულებითაც არ იქნებოდა მაშინ, როგორც დღესაა, ვინაიდან მეთოთხმეტე საუკუნიდან იწყება საქართველოს

*) „საპი ლექკია ვეფხის ტყაოსანზედ.“ „კრებული“ 1893 წ. № V და-VI.

დაყოფა, რამდენიმე დამოუკიდებელ სამეფო-სამთავროების დაარსება, რომელნიც 4—5 საუკუნის განმავლობაში უმორჩილებოდენ ისტორიის სხვა-და-სხვა ფაქტორებს, რამაც სამჩნევად შესცვალა მათი ზნე-ხასიათი და დააჩნია თავის ტვიფარი. ზემო ჩამოთვლილ თვისებებს კი, გარდა რაინდულ ელფერისა, ჩვენ ვერ ვმზერთ შოთას პოემაში, რომლის უმთავრეს კილოს შეადგენს სიყვარული და მიჯნურობა; ეს კი სრულებითაც არ ახასიათებს ძველ ქართველებს.

მაშ „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტი ყოფილა სულ სხვარამ. მასთან შოთა საიდან დავიხსატავდა ტიპათ ნესტანდარჯჯანს, როცა იგი თვით თამარია?! აგრეთვე მეცნიერებაში უკვე ცნობილია, რომ ყოველივე მოვლენა ბუნებრივი თუ საზოგადოებრივი ემორჩილება ევოლიუციის მტკიცე კანონებს. საუკუნეთა ვითარებაში ხდება ქვეყნათ ამ მოვლენათა სასტიკი ინტეგრაცია და დიფერენციაცია, ე. ი. შეერთება და დაყოფა. ამას ვერ ასცდენია ვერც ერთი აგენტი, ბენებაა იგი თუ ადამიანი, ფიზიური მოვლენაა იგი, ფსიხიური თუ სოციალური.

ამ რიგათ პოეზიამაც ანუ უკეთ ბელეტრისტიკამ გაიარა თავის ევოლიუციური ფაზები და ჩამოისხა აურაცხელ ფორმებში. ჯერ გაიარა მან მითაურა ციკლი (ეპოქა თეოლოგიური და გმირული, ე. ი. ღმერთთა, ზე-კაცთა და ბუმბერაზთა ხანა). შემდეგ ისტორიული ფაზა, (ეპოქა მეფეთა, დიდებულთა და რაინდთა), ბოლოს კი სოციალური (ე. ი. ეპოქა და ტიპები ზოგად კაცობრიული, ეროვნული და დასური). ეს უკანასკნელი ხანა იწყება 16—17-ტე საუკუნეში, (თუ არ მივიღებთ სახეში ძველ რომსა და ათინას.), ისიც მხოლოდ ევროპაში, რომელიც განვითარდა სამჩნევად და მისმა ისტორიამ მიიღო საზოგადოებრივი ელფერი იტალიის რენსანსით და გერ-

მანიის რეფორმაციით გამოწვეული. — ხელოვნება, პოეზია და საერთოთ ყოველი დარგი ლიტერატურისა არის კაცის ან ერის სულის და ცხოვრების სარკე და გამომსახველი. — „გმირული საბერძნეთი ქმნიდა გმირთა ეპოპეას, მეცხრამეტე საუკუნის საფრანგეთი კი ქმნის რომანებს“, ამბობს გიუიო. ამ რიგათ მეთორმეტე საუკუნის რაინდულ საქართველოს შეეძლო შეექმნა მხოლოდ ქებათა-ქება და პოემები მეფე-რაინდებზე, ტიპების დახატვა კი შედეგია სოციალური განვითარებისა. დავით-თამარის დროის ფეოდალურ-მონარქიული და სხოლასტიურ-თეოლოგიური ხანა, ეჭვი არაა, ვერ მისცემდა მასალას თუნდ დიდებულ გენიოსსაც, როგორც იყო შოთა, დაეხატა ტიპები, თუმცა, როგორც სჩანს, ეს დიდი პოეტი გათავისუფლებულა სალიტერატურო რუტინისაგან, დასდგომია სულ ახალ ორიგინალურ გზას, შეუქმნია ახალი ფორმა და გაყავს თავის პოემაში ჰუმანიტალური აზრები. ამ რიგად შოთამ ორი საუკუნით დაასწრო დანტეს, პეტრარკას და ბოკაჩიოს; ამიტომ თამამათ შეგვიძლია ვუწოდოთ ქართველ პოეტს უუშირველესი ჰუმანისტი. — როგორც შოთა, თითქმის იმგვარსავე პირობაში იყვენ ელინ-სპარსთა მწერლებიც, ამიტომ ვერც ჰომირი და ვერც ფირდუსი ვერ შექმნიდენ ტიპებს; ამათ უნდა ეხატათ მხოლოდ ისტორიული, მითური ან ფანტასტიური პირები. ესპანიის მეთექვსმეტე საუკუნის მწერალს სერვანტესს კი შეეძლო იგი, ე. ი. ტიპების შექმნა, თუმც სერვანტესი ნიჭით და გენიით დაბლა დგას, ვინემ ჰომირი, შოთა და ფირდუსი.

ჩვენი ცხოვრება და მწერლობა მეცხრამეტე საუკუნემდე არას დროს არ გასცილებია ისტორიულ ციკლს, ე. ი. მეფე-რაინდთა ხანას. ამიტომ ვერც შოთა და ვერც სხვა ვერ იზამდენ უმაგალითო ნახტომს და ერთბაშათ ვერ დაგვიხატავდენ ტიპებს. ამიტომ არ შეგვიძლია და-

ვეთანხმობთ პატივცემულ აკაკის და მივიღობთ მისი ორი-
გინალური აზრი „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ.

VI.

ამავე მიზეზით არ შეგვიძლია დავეთანხმობთ არც ილია-
ჭავჭავაძეს, რომელიც ეკამათება აკაკის და ბძანებს, რომ
შოთამ თავის პოემაში დაგვიხატა ზოგად კაცობრიობის
ტიპები და არა ერის ან თემისაო; ეს დამცირებაა თვით-
პოეტის შემოქმედებითი ნიჭისაო.— „ტარიელი, ავთანდი-
ლი, ფრიდონი და სხვანი კაცად კაცნი არიან, ზოგად
ადამიანის ბუნების მიხედვით აგებულნი და სულდგმულ-
ნი... ამაშია მთელი სიღიადე რუსთველის გენიოსობი-
საო.“*)

ფრიად სასურველია ღირსეულათ დავაფასობთ და შე-
ვაქობთ რომელიმე მწერალი და განსაკუთრებით ჩვენია
ეროვნული დიდება შოთა, მაგრამ მით არ უნდა და-
ვგმობთ ჭეშმარიტება. ვიმეორებ, არც საქართველო, არც
მთელი აზია და ევროპა არ იდგენ იმ დროს იმ გვარ გა-
ნვითარებაზე და ისტორიულ წერტილზე, რომ მათ დი-
დებულ მწერალთ შესძლებოდეთ ან საერო, ან მით უმე-
ტეს მსოფლიო ტიპების შექმნა, როგორც შემდეგში ეს
შესძლეს სერვანტესმა, შექსპირმა, გიოტემ, ბაირონმა
და სხვა.

მართალია, ჰომირის, ფირდუსის და შოთას მიერ და-
სახული გმირთა სულსა და ხასიათში ჩვენ ვმზერთ რო-
გორც ეროვნულს, ისე ზოგად კაცობრიულ თვისებებსაც.
მაგრამ ეს არ ამტკიცებს, რომ ამ პოეტებს სახეში ქო-
ნოდეთ საერო ან მსოფლიო ტიპების გამოხატვა. ეს მო-

*) იხ. გაზ. „ივერია“ 1887 წ. №№ 75—77.

ვლენა ამტკიცებს მხოლოდ მას, რომ ყოველი ადამიანი, ინდივიდი, ან გვარის, თემის, ერის და კლასის წარმომადგენელი და ტიპი უწინარეს ყოველისა კაცია და კაცს ზოგად ადამიანს, თუმცა იმავე დროს აქვს თავის განსაკუთრებით ინდივიდუალური ფიზიონომია. ამიტომ ყოველი ტიპის ან ყოველი ინდივიდის სიმართლით დახატულ სურათში უნებლიეთ ვმხერთ ეროვნულს და ზოგად კაცობრიულ ხაზებს, მით უმეტეს, როცა მათ ხატავს გენიოსის მადლიანი კალამი.

ამისათვის სრულიადაც არ გვიკვირს, თუ ილია ქავჭავაძემ ავთანდოლ-ტარიელში და ნესტან-თინათინში პოვა ზოგადი კაცის თვისებანი, აკაკიმ კი ეროვნული; ხოლო ვწუხვართ, რომ ამ პატივცემულ ავტორთ იმავე დროს ვერ შეუმჩნევიათ ის, რაც უფრო ნათლათაა დახატული, ესე იგი იმ ზნითა ინდივიდუალური სსხე და ისტორიული სიმართლე.

ჩვენ კიდევ უფრო შემცდარათ მიგვაჩნია ცნობილ არმენისტის ბ. ნ. მარის აზრი „ვეფხისტყაოსანზე.“ მას უსარგებლია შოთას ტაეპით, რომელიც გულისხმობს:

„ესე ამბავი სზარსული
ქართულად ნათარგმანევი,
ვზოვე და ლექსად კარდავქენ,
საქმე ვქენ სსტკჳმანევი.“

და გამოყავს¹ ის აპრიორული აზრი, თითქო ეს დიდებული ნაწარმოები ქართული გენიისა იყოს უბრალო თარგმანი სპარსულიდან. მასთან ბ. მარი გაიძახის რიხით, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ დედანი სპარსულ ენაზე შაჰ-რიარ-ნამეს სახელით ბრიტანიის მუზეუმში უნდა იყოსო. „რამდენათ შესცვალა დედანი პოეტმა, გააფრცვლა ან

შეამოკლა, ამაზე სჯა მხოლოდ მაშინ შეგვეძლება, როცა სპარსული დედანი აღმოჩნდება, რის იმედს ჯერ არ ვკარგავ. სპარსულ დედანში თვით ტარიელის და ნესტანდარეჯანის ამბავი უნდა იყოს, თვით სახელებიც კიო.“*)

თუმც ეს თავაზიანი პროფესორი დაგვიპირდა, რომ აღმოვაჩინ თვით დედანსაო, მაგრამ გავიდა აგერ 23 წელი მას აქეთ და არამც თუ აღმოაჩინა იგი, არამედ სახელიც კი ვერ გვითხრა თუ რომელი ავტორის ნაწარმოებია. ადვილი მისახვედრია, რომ ეს გახლავთ მხოლოდ ბ. მარის ოცნების ნაყოფი. აწავიასარი დედანი „ვეფხისტყაოსნისა“ ან აწსებაბს სწაწსულ ენაზე, ვინაიდან კიდევ მეჩვიდმეტე საუკუნეში საქართველოს მეფე ვახტანგ მე-VI-ს, სპარსული ენის მშვენივრათ მცოდნეს, ბევრი უძებნია სპარსეთში „ვეფხისტყაოსნის“ დედანი, (ესეც იმ ტაეპს შეუყვანია შეცდომაში), მაგრამ ვერ უპოვია. „მთლათ გადვიკითხე, რაც კი რამ იყო სპარსულათ დაწერილი, ამ ამბავს კი ვერსად შევხვდიო“, ბძანებს მეფე. მართლაც, თუ რამე მზგავსი ყოფილიყო, ვახტანგი უსათუოთ მოძებნიდა მას.

თუ თარგმანი ან გადმოკეთებული ყოფილიყო „ვეფხისტყაოსანი“ აღმოსავლეთის რომელიმე პოემიდან, მისი დედანი აქამდე უსათუოთ აღმოჩნდებოდა, ვინაიდან დიდებული ნაწარმოები იკარგება ფრიად იშვიათათ, თითქმის სულ არა. მასთან „ვეფხისტყაოსანი“, როგორც სხვა ერის სულის ნაყოფი ისე ღრმათ არას ღროს არ ჩაწვდებოდა ქართველი ერის გულსა და სულს და არ დაამჩნევდა ასე ღრმა კვალს. დიდებული პოემები: ფირდუსის „შაჰნამე“ და ანვაირ სოილის „ქილილა და დამანა“ ორჯერ უთარგმნიათ ძველათ ქართულათ, მაგრამ მათ არ

*) იხ. ურ. თეატრი“ 1890 წ. № 12.

ქონია მეასედი მნიშვნელობა მისი, რაც ქონდა „ვეფხის ტყაოსანს.“ მიზეზი აშკარაა: ესენი ნათარგმნია და სხვა ხალხთა გენიის ნაწარმოები, „ვეფხის ტყაოსანი“ კი არის ის ობოლი მარგალიტი, რომელიც შექმნა შოთას გენიის სარდაფმა თვით ქართველი სულის ლტოლვათა ზღვაში. ბ. მარს თავისი აზრი ოდნავ შეუცვლია ამ ბოლო დროს; აი, რას ბძანებს იგი თავის ერთ შრომაში: „თავის ლექსების მხოლოდ მუსიკალური მომხიბლაობის ძალით შოთაშმ შესძლო მიეცა ეროვნული ქართული სახე ნათარგმნ სპარსულ ნოთხრობისათვის და გაეხადა იგი ხალხის კუთვნილებათ.“ შემდეგ განაგრძობს: „როგორც ზოგიერთნი ამტკიცებენ, თუ ამ რომანტიულ პოემაში სურთ პოონ თამარის ქება-დიდება ანუ მეთორმეტე საუკუნის საქართველოს ცხოვრების სრული სურათი, ეს შესაძლოა მხოლოდ მისტიკური ასხნით, რომელიც დამყარებულია ისტორია-ლიტერატურულ ფაქტების სრულ უარყოფაზე და ხელოვნურათ აღგზნებულ პატრიოტიზმზე.“ აი რას ბძანებს კიდევ იგივე პროფესორი:— „ადვილათ შესაძლოა, რომ „ვეფხის ტყაოსნის“ გულ დასმით შესწავლამ დაგვანახოს ამ სპარსულ რომანის გალექსილ თარგმანში ქართულ-ავტორის ნაცნობ ტიპთა და მოვლენათა შეგნებული გამოხატვა თანამედროვეთათვის გასაგებ პოეტურ კილოკავებით. ამ კილოკაურ პოეზიას რამდენობით ვგრძნობთ ახლაც* და სხ.*)

აი რა გვარ ძალდატანებით და „მეცნიერულ“ მეთოდით სურს ბ. მარს თავისი აზრის დამტკიცება, რომ თითქო შოთას დიდებული პოემა გინდა თუ არა თარგმანიაო! ერთი შევეკითხოთ მას: ნეტა რა უყო ამ პოემის

*) Н. Марръ: Тексты и разысканія по Армяно-Грузинской филологіи Т. IV. 1902 г. 83. 51—56.

სპარსული დედანი, ისე რიხით რომ დაგპირდა ამ 23 წლის წინათ! ნუ თუ აქამდე ვერ იპოვა იგი?! თითქო ბრიტანიის მუზეუმშიაო...

დაბოლოს ბ. მარს იქვე მოყავს „ვეფხის ტყაოსნის“ მე 1590-ე ლექსის რუსული თარგმანი, რომელიც არაფრით არ წააგავს დედანს, და მოწმობს, რომ ბ. მარს ან ვერ გაუგია ის ლექსი ან განგებ დაუმახინჯებია ეს თარგმანი. აი მაგალითიც: შოთა ბძანებს, რომ ესე ამბავი გავლექსეო „ორგულთა მათთა დამწველად, ერთგულთა დამამაგრებლად“-ო. ამას კი ბ. მარი თარგმნის ასე: „Кто (т. е. Давидъ) сжигаетъ въроломныхъ и укрѣпляетъ преданныхъ.“(?!)*)

მარისებური აზრი წარმოთქვა ამ 22 წლის წინათ ნ. დ—მა! მაგრამ ეს იყო უფრო გულწრფელი და თამამად აღიარა, რომ რუსთველმა თავის პოემის სიუჟეტი და დედა აზრი ისესხა ნიჰამის მოთხრობიდან, რომლის სახელია „მიჯნური და ლეილაო.“***) ამით ავტორმა დაამტკიცა, რომ იგი მეტათ სუსტათ გაცნობია როგორც ნიჰამის მოემას, ისე „ვეფხის ტყაოსანს.“

VII

განვიხილოთ მოკლეთ კიდევ სხვა ავტორების აზრი „ვეფხის ტყაოსანზე“ და მივცეთ მათ საერთო პასუხი.

1. ზნაფ. დ. ჩუბინაშვილი ამბობს, რომ „ეს პოემა შექმნილია თვით რუსთველის მიერ და მისი მიზანი არის დიდება თამარ მეფისა. ისტორია ტარიელისა არ არსებობს არც ინდოეთში და არც სპარსეთში. თუმც „ვეფხის ტყაო-

*) იხ „Тексты и розысканія“... გვ 56.

**) იხ. ჟურ. „Сѣверный Вѣстникъ“ 1889 წ. №№ 9 და 10.

სანი“ აღმოსავლეთიდან არ არის გადმოღებული, მაგრამ აღმოსავლეთის ნიმუშების მიხედვით კი არის შედგენილიო.“*)

2. შაჰი ბროსე: „ნათლათ სჩანს, რომ თვით შოთასე შეუთხზავს ზღაპარი ესე უფრო თამარ მეფის ქებისათვის და დაუწერია შეთანხმებითა საქართველოს მოთხრობისათა, აზრი ესე გამოცხადების იმ მუხლებით, სადაც ამ ბოძს: „თამარს ვაქებდეთ... მიბრძანეს ქება...“ და სხვა. რუსთველის გმირების ზნეობა, ყრფა-ქცევა, გულოვნობა, ძმური მეგობრობა უთუოდ ქართველ გულს, ზნეობას, ერთი სიტყვით სრულს მათ ხასიათს გამოგვიხატვენ.**)

3. დიმიტრი ბაქრაძე: „რაიცა შეეხება „ვეფხისტყაოსანს“ ჩვენი ფიქრით, იმის დედა აზრს ავტორი აფუძნებს თავის დროის საქართველოს ისტორიაზე. ამასთანავე დიდ მგზავსებას გვიჩვენებს შედარებით ენის, ფორმისა და ხასიათისა „ვეფხისტყაოსანში“ და თამარის ბიოგრაფიაში“. შემდეგ ისტორიკოსი აღარებს ერთმანეთს ინდოეთის შვიდ სამეფოს და საქართველოს შვიდ საერისთაოთ დანაწილებულს, ფარსადანის ერთად ერთ ქალს ნესტანს, რომელსაც ზრდის მამიდა დავარ და გიორგის ერთად-ერთ ქალს თამარს, რომელსაც ზრდის მამიდა რუსუდან და პოებს ამათში დიდ მზგავსებას. აგრეთვე ტარიელ და დავით სოსლანი დ. ბაქრაძეს ერთი და იგივე პირი გონია. „დასასრულ, — ამბობს ჩვენი ისტორიკოსი, თუ — „ვეფხისტყაოსანს“ საფუძვლიანათ გავარკვევთ, მაშინ, ეჭვი არა გვაქვს, ბევრს სხვა დასამტკიცებელ საბუთს მოგვცემს იმისას, რომ

*) დ. ჩუბინაშვილი: „О грузинской поэме „Вепхистყაოსანი““.

***) იხ მ. ბროსეს მიერ გამოცემული „ვეფხისტყაოსანი.“

ავტორს აზრათ აქვს საქართველოს პოლიტიკური წყობილება და ყოფა-ცხოვრებაო“*)).

4. გულაკი: იმავე აზრს იმეორებს, რასაც ბაქრაძე და ჩუბინიშვილი. მისი აზრით, თინათინ თამარია და როსტევან—გიორგი III, არაბეთი კი იგივე საქართველო თავის უსიერი ტყით, ფრიალო კლდეებით, მჩქეფარე მდინარეებით, ირმის და შველის ჯოგით**).

5. ალ. ხახანაშვილის აზრით, ხალხში ნაწყვეტ-ნაწყვეტათ დარჩენილი ლექსები ავთანდილზე, ტარიელზე და სხვ. შოთას მიერ გარდაქმნილა ლიტერატურულ პოემათ.—„პოეტს შეუტანია კაცის ამამაღლებელი და განმასპეტაკებელი გრძნობა სიყვარულისა,—ამბობს პატივცემული პროფესორი,—თავიდან ბოლომდე გაუტარებია ეს აზრი და მით შეუერთებია საერო ლექსების ნაწყვეტები. შოთას გაუმშვენებია ხალხური პოემა ფილოსოფიური მოსაზრებით, მეტყველის ენით და პოეტურის აღმაფრენით. შოთა დამღერის საერო ჰანგს, ნაციონალურ ხმას, თავის ნიჭით ამბობს ხალხში დარჩენილ ამბავს და ერსაც იმიტომ მოსწონს და უყვარს შოთა, რომ ამ პოეტმა თვით ხალხის გულიდან ამოიღო შინაარსი თავის პოემისაო“***).

6. გაყა-ფშაველა საფუძვლიანათ ეწინააღმდეგება ალ. ხახანაშვილის აზრს და ამბობს, რომ მზგავსება შოთას პოემასა და ხალხურ „ტარიელის ამბის“ შორის საკმაო არ არის, რომ ვთქვათ პირველი შედგენილ იქნა უკა-

*) ვახუშტი: „საქართველოს ისტორია“ გვ. 218, შენიშვნა დიმ. ბაქრაძისა.

***) Гүлакь: „О Барсовой кожѣ Руставели“.

***) А. Хахановъ: „Груз. поэтъ XII в. III. Руставели и его поэма „Барсова кожа“, და გაზ. „ივერია“ 1890 № 15.

ნასკნელის შემწეობითაო. ხალხი ხშირათ ცვლის და ას-
ხვაფერებს სალიტერატურო ნაწარმოებს. ავტორს მოყავს
მაგალითი თუ როგორ იცვლება ხევის ბერის პირში სახა-
რების სიტყვები. ვაჟა-ფშაველას სწამს, რომ „ვეფხის
ტყაოსანი“ თვით შოთას ნაწარმოებია და ამ ქმნილებაში
გამოხატულია პოეტის თანამედროვე ეპოქა, ოქროს საუ-
კუნე, „რომელიც იალბუზივით ქედ მოღვრებული სდგას
მთელს საქართველოს ისტორიაში“-ო*).

7. ზღ. იოსელიანი, ალ. ნანეიშვილი და მოსე ჯანაშვი-
ლი რუსთველის პოემას ხადიან ეროვნულ ნაწარმოებათ
და მასში მზერენ საქართველოს ზნე-ჩვეულებას, პოლიტი-
კურ წყობილებას და ეროვნულ ელემენტის უცხო ელე-
მენტთან ბრძოლას. ამ მხრივ ამათი აზრი ძლიერ წააგავს
დ. ბაქრაძის გამოკვლევას. მოსე ჯანაშვილს გაყავს პარა-
ლელი ვეფხის ტყაოსანსა და ქართლის ცხოვრებას შო-
რის და ამბობს, რომ ნესტან-დარეჯან თამარია და ფარ-
სადან მისი მამა გიორგი III, ტარიელ დავით სოსლანია,
თამარის მეორე ქმარი, ხვარაზმშაჰ კი გიორგი რუსიაო,
—თამარის პირველი ქმარი; ავთანდილ ამირ-სპარსალარი
გამრეკელიაო და სხ. თამარს თავის სურვილის წინააღმ-
დეგ მოგვრიან საქმროდ გიორგი რუსს, რუსეთის მეფის
ანდრია ბოგოლიუბსკის შვილს. თითქმის ქორწინების
მეორე დღესვე მას გაგზავნიან ჯარით ყარსს საომრათ.
თამარს და მის მომხრეთ არ სურთ ეს უცხო ელემენტი
გიორგი რუსი, ვილაც „ბარბაროზი, სკვითი და ხაკანი“
და განდევნიან მას საქართველოდან. გიორგი რუსი ბრუნ-
დება ბერძნის ჯარით, საქართველო ღელავს, იყოფა ორ
დასათ, ხდება ომი და შეტაკება, თამარ და დავით სოს-
ლანი ორჯერ საბოლოოთ ამარცხებენ გიორგი რუსს და
შემდეგ ქორწინდებიან. „ასრე იმარჯვებს ნაციონალური

* იხ. გაზ. „ივერია“ 1890 წ. № 39.

შიმატულეობა თამარის ცხოვრების მოთხრობითაც და „ვეფხისტყაოსნითაც“. „ვეფე ამბათ არ ეგების, რომე სპარსნი გაგვიხასდენო“, აი, ჩვენის აზრით, „ვეფხისტყაოსნის“ დედა-აზრად, — ბძანებს პატივცემული ისტორიკი, — რომელიც დიდ ხელოვნურათ მოუქარგავს უკვდავ მამული-შვილს და იგავურათ ნიტომ გამოუთქვამს ეს აზრი და ინდოეთსა და არაბეთს იმიტომ გადუტანია ეს ამბავი, რომ წამდვოლი სახელების აღნიშვნით, ა) არ გამოაშკარავებულყო ყრმობიდანვე გაქრით გამიჯნურება ორთავე მნათობთა, რომელთათვის ესრეთი გამოაშკარავება საჩოთი-როცა და საწყენიც იქნებოდა; (ნეტა ვიცოდეთ რისთვის?!), და ბ) არ შეურაცხყოფილიყო პიროვნება იმ კაცებისა, რომელთაც დავით სოსლანის გამეფება არა სწადათ და რომელთაც „ქვე უძთ ბუნება კეკლუცთა ზედან ფრენითა“ *) (?).

მეტე არ იქნება მოვიყვანოთ აქ ბ. მურავიოვის აზრიც.

8. მურავიოვი: „შოთა რომ წერდა ვეფხისტყაოსანს, აღტაცებული იყო ამ მიუწდომელი მფლობელის, (ე. ი. თამარის) სიყვარულით. მისი საასპარეზო შოთამ გადიტანა არაბეთს, რადგან ვერ გაბედა პირდაპირ დაესახელებინა ეს მეფე-კაცი და ისინი დაგვიხატა მოგონილ სამეფოს მოგონილ მფლობელების სახით. ძლიერი მეფე გიორგი კი, თამარის მამა, დახატა დიდებულ მეფე როსტევეანთ-„ვეფხისტყაოსანი“ შექმნილია საქართველოს მხურვალე ცის ზეგავლენა-შთაგონებით და რუსთველის გულის სიყვარულით. მე თვითონ ვიხილე ის ადგილები, სადაც შოთას აუკვნესებია თავისი ქნარი, ის ადგილები და პალატ-

*) იხ გაზ. „Кавказъ“, 1884 წ. № 248, „ივერია“, 1890 წ. № 14 და მ. ჯანაშვილი: „შოთა რუსთაველი“ 1896 წ. გვ. 68—93.

ნი დიდებულ დედოფლისა, სადაც თ. ნ. დადიანი მიკითხავდა შოთას პოემას, რომლის ზოგიერთი სახენი თვალწინ წარმომიდგენ მეორე დღეს დ. ხონში საერო დღესასწაულზე“ *).

VIII.

ზერე მოყვანილი აზრი „ვეფხის ტყაოსანზე“ იყოფა სამ ჯგუფათ:

1. პირველი აზრი ეკუთვნის დ. ჩუბინაშვილს, მ. ბროსეს, ვაჟა-ფშაველას და რაოდენობით მურავიოვს. ეს ავტორები ბძანებენ, რომ „ვეფხის-ტყაოსანი“ ეროვნული პოემაა და იგი დასწერა შოთამ თამარ მეფის და მისი დროის სადიდებლათაო.

2. მეორე აზრი ალ. ხახანაშვილისაა. იგი ცდილობს დაგვიმტკიცოს, რომ თითქო შოთამ შეკრიბა ხალხში გავრცელებული ლექსები და თქმულებანი ტარიელ-ავთანდილზე და მით შექმნა ეს უკვდავი პოემა.

3. მესამე აზრი კი წარმოსთქვეს პირველათ პლ. იოსელიანმა და დიმ. ბაქრაძემ; გაიმეორეს იგი გულაკმა, ნანეიშვილმა და ჯანაშვილმა. ამ უკანასკნელმა შეავსო ეს აზრი. ამ ავტორების გამოკვლევით შოთას პოემის დედა-აზრი არის დაფუძნებული იმ დროის საქართველოს ისტორიაზე. ესენი პოებენ დიდ მზგავსებას რუსთველის გმირებსა და გიორგი III-ის ოჯახ შორის და მზერენ თვით პოემაში საქართველოს პოლიტიკურ წყობილებას, ცხოვრებას და ნაციონალურ ბრძოლას. ამათი აზრით, ტარიელ და დავით სოსლანი ერთი და იგივე პირია.

*) Муравьевъ: „Грузія и Армения“ 1848 წ. გვ. 216—235.

ჩვენ ვერ შევიწყნარებთ პირველსა და მეორე აზრს. ღრმად რომ ჩავეუკვირდეთ და გავარკვიოთ, ვცნობთ, რომ პოემაში არ ჩანს არც თამარის და მისი დროის დიდება და არც, მით უმეტეს, ხალხური ლეგენდები და თქმულებანი. პოემაში ვერსად ვმზერთ ჩვენ თამარს ბრწყინვალე მეფეს, იალბუზივით ამაღლებულს, საქართველოს შფარველს, კავკასიის ღვთაებას და მუსლიმის, რისხვას; ჩვენ ვერ ვმზერთ აქ მის დიდებულ სარდლებს და უძლეველ მხედრობას, ვერ ვზერთ მის ზენაარ მგოსანთ და ჯანათლებულ ერს. ერთი სიტყვით, პოემაში არ ჩანს თამარ თავის მეფური შარავანდედით. მართალია, თამარი არის გამოყვანილი „ვეფხის ტყაოსანში“, მაგრამ მას აქვს სულ სხვა როლი. თუ თამარი თინათინაა, მას აკურთხებენ მეფეთ, იძლევა უხვათ წყალობას, გზავნის თავის მიჯნურს ავთანდილს ტარიელის საქმერათ, ფიცავს შენს მეტ კაცს არ წავყვე ცოლათო და ბოლოს მითხოვდება კიდევ. აი რით იფარგლება თამარის როლი. იგი მეტათ ვიწრო და უფერულია.

თუ თამარ ნესტანია, მით უმეტეს, აქ ხომ სულ ვერ ვმზერთ თამარს, როგორც დიდებულ მეფეს. აქ ჩვენ წინ მხოლოდ სიყვარულით შეპყრობილი მშვენიერი ქალია, მეფის ასული, მას გაუგებენ ფარულ გრძნობას, სცემენ სასტიკათ, მისცემენ ზანგებს და გადაკარგვენ. შემდეგ მას დაიჭერენ ქაჯები და დაატყვევებენ ციხეში. ეს ნაზი, ციური არსება იტანჯება იქ და სტირის სამ-ოთხ წელს, მოსთქვამს თავის დასჯილ სიყვარულს და დაკარგულ მიჯნურს. ბოლოს გაულიმებშ ბედი, ცნობს მის ამბავს. მისი ტარიელი მეგობრების შემწეობით, მოვლენ გმირები, აიკლებენ ციხეს და განათავისუფლებენ მშვენიერ ნესტანს. აი მთელი მოთხრობა! ნეტა სად ჩანს აქ თამარ მეფის სიდიადე და მისი ბრწყინვალე ეპოქა?!

მით უმეტეს ეს პოემა არ არის არც ხალხური ლეგენდა, არც სიმბოლო და ალეგორია, რადგან წინასიტყვაობაში ნათლათ ჩანს, რომ თამარის ბძანებით ანუ ნებართვით არის დაწერილი ეს პოემა და მის გმირებსაც მეტათ ახლო კავშირი აქვთ იმ დროის ისტორიულ პირობებთან.

შედარებით ბევრათ უფრო საფუძვლიანია და სერიოზულათ გამორკვეული მესამე აზრი. ჩანს, ამ აზრის მთქმელნი შესაფერათ ჩაკვირვებიან როგორც პოემის შინაარსს, აგრეთვე გიორგი-თამარის ეპოქას. ხოლო მათ ვერ უპოვიათ პოემის მთავარი ღერძი, ვერ უცვნიათ თუ ვინაა მისი უმთავრესი გმირი ტარიელ და დაბნეულან. აი, იმ უმთავრეს შეცდომიდან გამომდინარებს შემდეგ მათი ლოგიკური შეცდომანი, აზრების დახლართვა და ბუნდოვანობა.

მართალია შოთას პოემაში ჩანს საქართველოს პოლიტიკური წყობილება, არის დიდი მზგავსება გიორგი III-ის ოჯახსა და პოემის გმირებ შორის, მაგრამ ამავე დროს პოემაში ხდება აჯანყება და დინასტიური ბრძოლაც. ვინ ასტეხა ეს ბრძოლა? პატივცემულმა ავტორებმა ამაზე ნათლათ ვერაფერი გვითხრეს და დაიბნენ. თუ ტარიელ დავით სოსლანია, მაშ ვილა ავთანდილი, რომელიც ირთავს თინათინს, ე. ი. თამარ მეფეს? მ. ჯანაშიელი ბძანებს, რომ ავთანდილ გამრეკელია; საიდან? აბა, როდის შეიერთო მან ცოლათ თამარ მეფე?! მასთან ნუ თუ შვილათ აყვანილი და საქართველოს ტახტის მემკვიდრე დავით სოსლანი იყო, როგორც პოემაში ტარიელია?! ნუ თუ დავით სოსლანმა მოახდინა აჯანყება საქართველოში და მოსთხოვა გიორგი მეფეს ტახტი ისე, როგორც ჩაიდინა ტარიელმა?! რატომ არ ჩაუკვირდენ ამ გარემოებას უფრო ღრმათ ჩვენი პატივცემული ავტორები?!

აგრეთვე თუ ტარიელ დავით სოსლანია, ნეტა რისთვის მოთქვამს რუსთველი ცრემლ შეუშრობლათ თავის საყვარელ გმირს?! ნეტა რა ატირებს პოეტს პოემის დაწყებიდან ბოლომდი?! თუმცა ტარიელი აღწევს მიზანს, მაგრამ შოთა მაინც სულ მუდამ სტირის მას.

გარდა ამისა, თუ ტარიელ დავით სოსლანია, ნეტა რა საჭირო იყო ან ამ პოემის დაწერა, ან თამარის ბძანება და მისი შინაური ცხოვრების გამოაშკარავება?! ან რა რიგ დასწავდა შოთა ამ პოემის დაწერით დავით-თამარის ორგულთ და დაამაგრებდა მათ ერთგულთ, როგორც იგი ამბობს პოემის ბოლოში?! ან რათ უნდა აეშფოთებია ამ პოემას იმ დროის დიდებულნი და მეტადრე სამღვდლოება?! ან რათ მოსთქვამს პოეტი თამარს „სისხლისა ცრემლ დანთხეული“?! თუ მართლა თამარს უყვარდა დავითი და სურდა ქმრათ, რათ არ მითხოვდა პირველათვე?! ვინ უშლიდა?! რათ მითხოვდა გიორგი რუსს?! თუ კი მეორეთ გათხოვდა დავითზე, თავშივე შეეძლო ჩაედინა ეს საქმე! იმ დროს თამარი იყო მეფე, დედ-მამა არ ყავდა ცოცხალი, ის იყო ქვეყნის ბძანებელი, მასთან მეტათ ბრძენი და გავლენიანი ქალი; ამიტომ ადვილათ შეეძლო მოეყვანა სისრულეში თავის განზრახვა და პირველათვე მითხოვებოდა დავითს. მასთან ძველს მწერლობასა და მატთანებში არსად ჩანს, რომ დავით სოსლანს სდომებოდეს თამარის შერთვა და ვისმეს წინააღმდეგობა გაეწიოს!

არა, აქ სხვა ამბავია... არც გარეგნობით, არც ხასიათით და არც ისტორიულ სვე-ბედით დავით სოსლანი არ გავს ტარიელს; პირიქით, ის ძლიერ წააგავს ავთანდილს და, ჩვენის აზრით, როგორც ქვემოთ დავამტკიცებთ, შოთას დავით სოსლანი ყავს გამოყვანილი ავთანდილათ, რომელიც ირთავს სამი-ოთხი წლის შემდეგ მეფე-

თინათინს, ე. ი. თამარ მეფეს. მაშ ვინაა ტარიელი? ვინაა ფრიდონ? ერთი და იგივე პირებია ნესტან და თინათინ, როსტევან და ფარსადან თუ სხვა-და-სხვა? რა არის პოემის დედა-აზრი? აი, ამ საგანს გვსურს შევწიროთ ეს მცირე შრომა.

IX.

მაშ რას წარმოადგენს „ვეფხის ტყაოსნის“ დედა-აზრი და სიუჟეტი? საიდანაა აღებული იგი? თარგმანია ეს პოემა თუ თვით-არსი? ყოველივე ამის გასარკვევათ ჩვენ გვაქვს სამი წყარო: პირველი და ყველაზე უფრო სამნიშვნელო არის თვით ეს დიდებული პოემა, რომლის წინასიტყვაობაში და ბოლოში არის გატარებული ფრიად საგულისხმო აზრები; ეს აზრები კი ნათელს ფენენ პოემის დედა-აზრს, სიუჟეტს და გვამხელენ მის საიდუმლოებას. მეორე წყაროა დავით აღმაშენებლის და თამარის დროის მატთანე, „ქართლის ცხოვრება“, სტეფანოზ ორბელიანის და ვახუშტის ისტორია, აგრეთვე სხვა ისტორიული მონოგრაფიები. მესამე კი ზეპირ გადმოცემანი. დავიწყოთ პირველიდან, ე. ი. განვიხილოთ „ვეფხის ტყაოსანი“.

რას გვეუბნება პოემის წინასიტყვაობა? იგი გვამცნევს, რომ პოეტს დაუწერია ეს ნაწარმოები თამარის და დავით სოსლანის ბძანებით, ანუ უკეთ ნებართვით, რომ ამ პოემის სიუჟეტით გამიჯნურებულა ე. ი. აფრთოვანებულია თვით ავტორი, რომ უმთავრესი გმირი ქალი პოემისა არის თვით თამარი. „მიბრძანეს მათდა საქებრათ თქმა ლექსებისა ტკბილისა“-ო, ამბობს შოთა. პოეტიც აქებს თამარს მოთქმით და საშინელი ცრემლის დენით:

— „თამარს ვაქებდეთ მეფესა
სისხლისა ცრემლ-დათხეული,
ვსთქვენით ქებანი ვისნიმუ
არ ავად გამოჩქეული,
მეფნად ვიხმარე გიშრის ტბა
და კალმად მინა რხეული,
ვინცა ისმინოს, დაესვას
ლახვარი გუფსა ხეული“.

ნეტა რად სტირის, რად მოსთქვამს ასე უცნაურათ პოეტი თამარს? ნეტა რა სჭირდა სატირალი ამ დიდებულ მეფეს, ამ ყველაფრით შემეკულ ადამიანს? რად უწყხს ამ რიგათ შოთას გული თამარზე? ვითომ სიყვარულია ესა? ვითომ თავის მიჯნურობა ატირებს მგოსანს? მაგრამ ამის შესახებ კიდევ ვთქვით ზევით: შოთას რომ თამარი ყვარებოდა, ასე აშკარათ და გაბედვით ვერ დამღერდა თავის გრძნობას მეთქი. მასთან ამ ცრემლსა და გოდვას პირად სიყვარულთან არავითარი კავშირი არა აქვს. ეს ცრემლი სულ სხვა ხასიათის ცრემლია. მაშ რა შეემთხვა თამარს ისე უცნაური, რამ ააშფოთა პოეტი?

შოთა აქებს თამარს, მაგრამ რომელ თამარს? ბრწყინვალე მეფე თამარს კი არა, რომელმაც განადიდა მთელი საქართველო, ააყვავა ქვეყანა, მოფინა ერს სიმძლავრე, განათლება და რომლის წინაშე თრთოდნენ სპარსეთის შაჰი, ბაღდადის ხალიფა და ანატოლიის სულთნები; შოთამ არ დაგვიხატა ის კოლხიდა-იფერიის მშვენიერი ცისკარი, კავკასიის ღეთაება თამარ, რომლის საქებრათ აკრთეს ქნარი ჩახრუხამ და შეათელმა; შოთამ არ დაგვიხატა არც თამარის გმირი სარდლები, უძლევი მხედრობა და ქართველის ლალი სული; არა, პოეტმა დაგვიხატა მხოლოდ ნესტან-დარეჯან, ესე იგი თამარ ბედ-შავი, თამარ

ზენადად შეყვარებული, თამარ ტანჯული და ქაჯეთის, ე. ი. ქობულეთის ციხეში დამწყვდეული, თამარ გმობილი და უდანაშაულოთ გაქირდული. აი რაგონი თამარის ქება და მისი ზიარებების აღდგენა უბძინეს შოთას!

მაგრამ გარდა თამარისა შოთას სატირალია და სამგლოვიარო კიდევ მეორე უმთავრესი გმირი, რომელიც არის თვით სული და გული პოემისა და რომლის სახელს ატარებს ეს უკვდავი ნაწარმოები. ეს გმირია ტარიელი. ამის მწარე ხვედრი კიდევ უფრო უკლავს გულს ჩვენს პოეტს:

მა დავსხდეო ტარიელისთვის,
ცრემლი გვდის შეუშრებელი,
მისებრი მართ დაბადებით
ვინცა უფთილა შობილი,
დავჯე რუსთაველმან, გავლექსე,
მისთვის გულ-ლახვარ სობილი,
აქამდის აშბათ ნათქვამი.
აწ მარგალიტი წყობილი“.

შოთა მოსთქვამს შეუშრობელი ცრემლით თავის საყვარელ გმირს; მისთვის გულ-ლახვარ სობალია იგი, და აჰა ლექსაგს მას, რაც მამხდარა და თქმულა მასზე აშბათ. ნეტა ვინაა ეს ტარიელ, ისტორიული ჰარია იგი თუ პოეტის ფანტაზია? ნამდვილი სახელია ეს თუ მოგონილი? ჯერ ეს ჩვენთვის საიდუმლოა. თვით პოემა ამასე არას გვეუბნება. აქ მხოლოდ ვტყობილობთ, რომ ტარიელი მეფის შვილია და ნათესავი ნესტანისა, ე. ი. თამარის, რომელიც შეუყვარდა მას; ტარიელ ამირბარია, მხნე მეომარი, მშვენიერი თვალ-ტანადი და რაინდული ყოფა-ქცევის ჭაბუკი, მასთან ნესტანის, ე. ი. თამარის

მამის შეგვარე, შეილახი და ტახტის შემკვიდრე. ვიცით, რომ ამ ახალგაზდამ მოკლა ნესტანის საქმრო, აუჯანყდა თავის გამზდელ მეფეს, გამაგრდა ციხეში და მოინდომა გამეფება. შემდეგ მას ვმზერთ დიდხანს ველად გავარდნილს, სადაც იგი ეძებს დაკარგულ სატრფოს, ვმზერთ და თითქმის ვგრძნობთ მის მწარე ცრემლებს და ტანჯვა-მწუხარებას. მაგრამ ღმერთმა არ გასწირა იგი, ამოუჩნდა ორი თავდადებული მეგობარი; ისინი ტყობილობენ იმის სატრფოს ბინას, მიდიან ტარიელთან ერთად ქაჯეთს, იკლებენ ციხეს და ათავისუფლებენ ნესტანს.

ეს თავის გმირი, ეს ტარიელი ყველაზე უფრო შეყვარებია შოთას; იგი არ ზოგავს თავის ზენაარ ჩანგის სიმებს, გრძნობას, მხატვრობას და გენიოსურ ნიჭს, რომ რაც შეიძლება ნათლათ, მწვავეთ და ბნელი ფერადით დაგვისურათოს ამ ველად გავარდნილი მიჯნურის სულის კვეთება და წამებანი. პოეტის გულის სიმები სტირიან ამ უბედურ მიჯნურთან ერთად და გვატირებენ მკითხველს. აი, ეს ორი შეყვარებული გმირია პოეტის აღმაფრენის მიზეზი და სამიჯნურო საგანი! ამ ორ შეყვარებულს შეტრფის და გოდებს იგი, მათთვის ხელობს და ტირის მწარეთ მგოსანი.

X.

ნესტან იზრდება თავის მამიდა დავართან ისე, როგორც თამარი მამიდა რუსუდანთან. მისი მამა ფარსადან მეფეა შვიდი სამეფოსა, ისე როგორც თამარის მამა გიორგი III; ტარიელ უფროსია ნესტანზე; ისინი ბავშობითვე იზრდებიან ერთად; შემდეგ კი შვიდი წლიდან ნესტანს აძლევენ მამიდა დავარს ასაზრდელათ. ასაკში მოსული ნესტან და ტარიელ ნახვენ ერთმანეთს და წამ-

სვე ტრფიალების ცეცხლი მოედება ორივეს. მათ შეუყვარდებათ ერთმანეთი. აქ პოეტი არ ზოგავს თავს, რომ დაგვიხატოს ამ ზენაარი გრძნობის ძალა და სიღიადე. ის აქ იჩენს შეუდარებელ ფსიხოლოგიურ ნიქს და შემქნელ ძალას. პოეტს სურს დიდებულათ დახატოს თავის გმირები, მათი სიყვარული და მეგობრობა, ამიტომ ვალობს იგი:

„აწ ენა მინდა გამთქმად,
გული და ხელოვანება,
ძალი მამუც და შეწევნა
შენგნით მაქვს, მივცე გონება,
მით შევეწიფნეთ ტარიელს
ტურფადცა უნდა ხსენება,
მათ სამთა გმიერთა მნათობთა
სჭიერთ ერთმანეთის მხნება“.

და მართლაც იშვიათი ხელოვნებით ასურათებს იგი თავის გმირებს. მიუხედავად ამისა, შოთა არ სჯერდება ამ დასურათებას და თავის წინასიტყვაობაში იგი გამოდის დამცველის როლში. აქ იგი ხდება ნესტანის, ე. ი. თამარის და ტარიელის ვეჭილათ. იგი შიშობს, ვაი თუ ვერ გაიგონ თუ რაა ნამდვილი მიჯნურობა და ღვთაებრივი სიყვარულიო, ვაი თუ ვერ სცნონ ეს დიდი გრძნობა, ვაი თუ ჩირქი მოსცხონ ამ ორ შეყვარებულ გმირს და მონათლონ არა საკადრისი სახელით, ამიტომ წინასიტყვაობაში ახლად მართავს იგი ჩანგს და დამღერის მხნეთ:

— „მიჯნურება სხვა რამეა,
არ სიძვისა დასადარი“ და სხ.

ამის შემდეგ რუსთველი იხსენიებს თამარს, „ვის მორჩილებს ჯარი სპათა“, და ამჟღავნებს თავის დაუძლე-

რებას ამ მიჯნურთათვის; მაგრამ, თითქო გაახსენდა რალაცო, უეცრივ შეჩერდება. პოეტი თითქო შფოთავს და წუხს, არ მიმიხვდენ ამ საილუმლოსაო, ამიტომ სცდილობს გადაათაროს მას ფარდა და დაუმალოს მკითხველის ცნობის-მოყვარეობას; ამ მიზნით ჟღერს შოთას ჩანგი:

— „ესე ამბავი სზარსული
ქართულად ნათარგმანები,
ვით მარგალიტი თბილი
ხელის-ხელ საგოგმანები,
ვზოვუ და ლექსად გარდავთქვი,
საქმე ვქენ საჭოჭმანები“.

აქედან ჩანს, რომ თითქო პოეტს ეს ამბავი ენახოს სპარსულიდან ქართულათ ნათარგმნი და ლექსად გადაეღოს. მაგრამ ეს მხოლოდ მეტათ ჰვირვალე ნილაბია. ამით იგი ვერავის შეაცდენდა და მართლაც არც არავინ დაუჯერა, როგორც ვცნობთ შემდეგ. მასთან ამ ტაყვით ჩანს, რომ შოთას ჯერ მთელი პოემა დაუწერია და მერე წინასიტყვაობა. ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს. მართლაც თუ პოემა უბრალო თარგმანია, მაშინ რალათ იყო საჭირო წინასიტყვაობა, ან რა რიგათ იქნებოდა იგი თამარისთვის დაწერილი? და თუ ეს პოემა თვითარსია, შიგაც ნამდვილი ფაქტია აწერილი, მაშინ წინასიტყვაობას აქვს თავის არსებობის საბუთი. მთელი პოემის და წინასიტყვაობის სულიდან კი ვამჩნევთ, რომ თამარს გამეფებამდი შემთხვევია რალაც საოცარი ამბავი; მას ზენარათ შეუვარება ვიდაც გამჩენილი ვატი, თავის ნათესავი; ამასთანავე მამა მისის ნაშვილევი და ტახტის მემკვიდრე. ესენი დაუშორებიათ ერთმანეთისთვის და თამარი გაუთხრევიათ ჯერ გიორგი რუსზე და შემდეგ დავით სოსლანზე. ამ პირ-

ველ სიყვარულს ძლიერ აუშფოთებია ყველანი, ვერ გაუგიათ იგი, შექმნილა მითქმა-მოთქმა, გაუხარებია ორგულნი და დაუჩაგრია ერთგულნი, თვით თამარ-დავითისთვის კი მოუცხია საშინელი ჩირქი. ამას ჩვენ ვტყობილობთ პოემის ბოლო ლექსიდან:

— „ქართველთა ღვთისა დავითის
ვის შხე მსახურებს სარებლად,
ესე ამბავი გავლექსე
მე შათად საკამათებლად,
ვინ არის აღმოსაფლეთით
დასაფლეთა შართა მარებლად,
ორგულთა მათთა დამწველად
ერთგულთა დასამაგრებლად“.
დავითის ქნარი ვითა ვსთქვენ
სიხალხე, სიხაფეთანი,
ესე ამბავი უცხონი,
უცხთა ხელმწიფეთანი,
ზირველ ზნენი და საქმენი,
ქებანი მათ მეფეთანი,
ვზოვე და ლექსად კარდავსთქვენ,
ამითა ვილაყფეთანი“ *).

აქედან ჩანს, რომ ამ პოემის დაწერის დროს თამარი ყოფილა გათხოვილი მეორე ქმარზე, ე. ი. დავითზე, რომელიც იყო ბაგრატიონთ გვარის, ოსთა მთავრის შვილი და რუსუდანის გაზდილი.

როგორც ზეით ვთქვით, ამ პოემაში მოყვანილ ამბავს, ე. ი. ნამდვილ ფაქტს მეტათ უმოქმედნია და აუხმაურებია ყველანი, ამიტომ შოთას თამარის და დავითის

*) ხაზ-გასმული ჩვენია.

ბძანებით ანუ ნებართვით დაუწერია ეს პოემა, იმ მიზნით, რომ დაეხატა ყველასთვის სულ სხვა სურათი, აღეძრა დავით-თამარზე ახალი კამათი და მით დაეწვა მათი ორგულნი და გაემხნევებია ერთგულნი. ამავე დროს შოთა კვლავ მიმართავს თავის პირვანდელ ხრიკს, კვლავ აფარებს სალაფარდას და გაიძახის: თუმც ეს უცხო მეფეების ამბავია, ვპოვე და გავლექსეო, მაგრამ მაინც ამიტყდენ ამაზე და სალაყბოდ გავხდითო. აქედან კიდევ აშკარათ ჩანს, რომ უბრალო თარგმანი და უცხო მეფეთა ამბის ვალექსვა, ვგონებ, არავის გააცხარებდა და ააშფოთებდა, აქ რომ სხვა რამე არ ყოფილიყო. მასთან სპარსულიდან თარგმანით პოეტი ვერ დასწვავდა დავით-თამარის ორგულთ და ვერ გაამხნევებდა ერთგულთ. რაც შეეხება შოთას სიყვარულს თამარისადმი, ეს კიდევ უფრო ნაკლებ ჩანს ამ სტრიქონებს შემდეგ. თავის პირად სიყვარულის ვალობით იგი კიდევ უფრო ნაკლებ დასწვავდა თამარის ორგულთ და ნაკლებ გაახარებდა მის ერთგულთ. რაც შეეხება რუსთველის მიჯნურობას, ანუ უკეთ მის გულის გამიჯნურობას, რასაც იგი იხსენიებს წინასიტყვაობაში, ვიტყვი, რომ პოეტს სულ სხვა რიგათ ესმის თავის ტრფობა და მიჯნურობა. ეს მიჯნურობაა მისი მერანნი, მისი პოეტური აღმაფრენა და არა ქალის სიყვარული და „კეკლუცთა ზედან ფრენა“. აი როგორ ახაზიათებს მგოსანი თავის მიჯნურობას:

— „ვთქვა მიჯნურობა პირველი
და ტომი გვართა ზენათა,
ძნელად სათქმელი, საჭირო
გამოსაგები ენათა;
იგია საქმე სახეო,
მომცემი აღმაფრენათა.

— მიჯნურნი შმაგსა გვიქიან
არაბუღითა ენითა,
მით რამე შმაგადს მისისა
ვერ მიხლდმისა წყენითა;
ზოგთა აქვს სადთა სიასლე,
დაძვრების აღმაფრენითა,
კვლავ ზოგთა ქვე-უც ბუნება
კეკლუცთა ზედან ფრენითა“.

XI.

ახლა ვიკითხოთ, ვინაა ეს ტარიელი? ვინ არიან ნესტან, თინათინ, ავთანდილ, ფრიდონ, როსტევან და ფარსადან, ეს უმთავრესი გმირნი პოემისა? ვინ არის ეს სვიანი მეფე მალალი, უხვი და ლაშქარ მრავალი ყმიანი როსტევან, რომელსაც ერთი ქალის მეტი არავინა ყავს, თავის სიცოცხლეშივე ადგამს გვირგვინს და აკურთხებს მეფეთ? ეჭვო არაა, ეს უნდა იყოს გიორგი III თამარის მამა, რომელიც ხასიათით მეტათ წააგავს როსტევანს და რომელმაც თვით დაადგა გვირგვინი და აკურთხა მეფეთ თავის ერთათ ერთი ქალი მშვენიერი თამარი.

ვინაა ნეტა როსტევანის ქალი თინათინ? მან მზესაც კი გადააჭარბა სიმშვენიერით. ეჭვი არაა, ეს არის თვით თამარი, რომელიც მამის სიცოცხლეშივე ავიდა სამეფო ტახტზე.

ვინაა ნეტა ფარსადან შვილთა სამეფოს მფლობელი, მეფე „უხვი, მდიდარი, უკადრი, ტანად ლომი და პირად მზე, ომად მძლე, რაზმთა მწყობელი“, რომელსაც ერთი ქალის მეტი არა ყავს შვილი? ეს გახლავს შვიდი სამეფოს უფროსი საქართველოს მეფე იგივე გიორგი III, მისი ერთათ-ერთი ქალიც თამარია, იგივე ნესტან-დარეჯანი „მზგავსი მთვარისა, მზისაგან შვენებით არ შეფრობილი“.

მაშ როსტევან მეფე და ფარსადან ერთი და იგივე პირი ყოფილა, ე. ი. გიორგი შეეყ; ნესტან და თინათინ ერთი და იგივე ყოფილან, ე. ი. თამარი. რათ დასჭირდა შოთას ამ ორი ორადის გამოყენება და დასურათება? ეს ჯერ ჩვენთვის საიდუმლოა. ამას ვცნობთ ქვემოთ.

ვინაა ავთანდილი, ეს „საროსა მჯობი ნაზარდი, მგზავსი მზისა და მთვარისა“, ეს მეფის კარზე აზრდილი სპასპეტი, რომელსაც როსტევან კანონიერათ მიათხოვებს თავის თინათინს? ეს არის გიორგი მესამის კარზე აზრდილი ოსთა მთავრის შვილი ტანადი და მშვენიერი ღაფია სოსლანი, თამარის მეორე ქმარი.

ვინაა ფრიდონ მეფე? ვინაა ნეტა ეს „ედემს ზრდილი“ შავბედიანი ტარიელი, ეს ფარსადანის, ე. ი. გიორგი მეფის შეგვარე და ნათესავი, რომელიც „მზეს ისე ჯობდა შვენებით, ვით ბინდსა ჟამი დილისა“; ვინაა ეს შოთას უუსაყვარელესი გმირი, ეს ნესტანის, ე. ი. თამარის შმაგი მიჯნური, ვინაა ეს ტარიელ, რომელზედაც ფარსადან მეფე ამბობს: „ავდგები და შვილათ გავზდი, თვით ჩემივე გვარი არსა“, და რომელიც შემდეგში აუჯანყდება ფარსადანს, გამაგრდება ციხეში და მოინდომებს მეფობას? ეს ორი გმირი ჩვენთვის უცნობია; შოთა სასტიკათ მალავს მათ ვინაობას, მაგრამ თამარის დროის ქართველობა ძლიერ კარგათ იცნობდა ამ ორ გმირს, ფრიდონს და ტარიელს. ტარიელის მოქმედებამ ააშფოთა იმ დროის მთელი საქართველო და გამოიწვია დიდი კამათი და ლაპარაკი. მისმა რომანმა დიხაგრა თამარ-დავითის ერთგულნი და გაახარა ორგულნი. ამ უბედურათ ჩავლილმა რომანმა საშინლათ აღვლწვა შოთა და თამარ-დავითის ორგულთა დაშველათ და ერთგულთა დასამაგრებლათ აკრთო ჩანგზე ციური სიმი და დაჟღერა ზევსური სიყვარულისა.

ტარიელის ვინაობას ვერ ვტყობილობთ „ვეფხისტყაოსნით“; არ ვიცით, თუ რომელი ისტორიული პირია იგი, ან რა არის მისი ნამდვილი სახელი. ის აწას დაფით სოსლანს; ავთანდილ და ტარეელ აწას ერთი და იგივე შირი, ორადი. ამ ორ ადამიანს სულ სხვა-და-სხვა როლი და სულიერი ფიზიონომია აქვს; ისინი არ გვანან ერთმანეთს, როგორც როსტევან ფარსადანს, ან თინათინ ნესტანს. ხოლო არის ერთი უცნაური მზგავსება მათ შორის: ორთავეს უყვართ თამარი, ანუ უკეთ, ერთს უყვარს თამარ ნორჩი, მეფეთ კურთხევამდი, ე. ი. თამარ-ნესტანი, უყვარს დიადი გრძნობით და გატაცებით, მეორეს კი უყვარს დინჯათ და მოთმენით თამარ გვირგვინოსანი, მეფე ბრწყინვალე, ენა მზიანი, თამარ-თინათინ, რომლის ქმრათაც გახდება იგი.

მაშ თამარს სხვა-და-სხვა დროს ყოლია ორი მიჯნური და ქონია ორი რომანი. პირველი ძლიერი, მწვავე და ჭეშმარიტი სიყვარული თავის ნათესავთან, ტახტის მემკვიდრე შვენეერ ტარეელთან, მეორე კი შემდეგში უფრო დინჯი და მოსაზრებული სიყვარული სასახლის კარზედ აზდილ ავთანდილ-დაფითთან, რომელსაც მითხოვდება იგი მეორეთ. შეიძლება ეს მეორე არც იყო სიყვარული, არამედ მითხოვდა მას როგორც საზოგადოთ თხოვდება ქალი, რომ ქმარ-შვილი ყავდეს. შეიძლება თამარ იძულებით გათხოვდა კიდევ, რომ მემკვიდრე გასჩენოდა. ამის საბუთიც გვაქვს.

თუ ეს აგრეა, მაშ, ეჭვი არაა, ეს ამბავი, ეს ამგვარი წარსული დასცემდა თამარს დიდბულთა და ხალხის თვალში, ააშუროთებდა გიორგი-ფარსადანს და მთელ სამღვდელოებას, საშინელ ჩირქს მოსცხებდა თამარს და დავით სოსლანს, დაჩაგრავდა მათ ერთგულთ და გაახარებდა ორგულთ; მართლაც ვინ შეიგნებდა იმ დროს

ნამდვილი სიყვარულის ძალას?! ვინ გაამართლებდა თა-
შარს?! ამისათვის საჭირო იყო სწორეთ ისეთი გენიოსი,
როგორც შოთა! საჭირო იყო ისეთი ძლიერი ჟღერა,
როგორც შეეძლო მხოლოდ რუსთველის ქნარს. კიდევ
თავის სახელის აღსადგენათ უბძანა თამარმა შოთას ეჭო
და აემალღებია იგი ლექსებით; კიდევ ამიტომ გამოდის
შოთა თავის წინასიტყვაობაში ტარიელ-ნესტანის, ე. ი.
თამარის და იმ უცნობი პირის მიჯნურობის, ე. ი. ზე-
ნაარ სიყვარულის შესანიშნავ მოსარჩლეთ, დამცველათ
და ასამაღლებლათ; კიდევ ამიტომ ამეგობრებს ავთან-
დილ-ტარიელს, ე. ი. დავითს და იმ უცნობ პირს; ამი-
ტომ გაიძახის შოთა თავის პოემის ბოლოში: ესე ამბავი
გავლექსე თამარ-დავითის ორგულთა დამწველათ და ერთ-
გულთა დასამაგრებლადო. მაგრამ ამ მოქმედებით მას ჩა-
უდენია საქმე სალაყბო და საჭოჭმანები, ე. ი. აუტეხია
და აულაპარაკებია მთელი ქვეყანა, თუმცა იმავე დროს
თავის გმირებისთვის გამოუცვლია ბინა, სახელი, მოუგო-
ნებია სპარსულიდან ვთარგმნეო და მთელი სიყვარულის
დრამა აუნცვია და მოუქარგავს სულ სხვა ქარგზე.

XII.

ტარიელისა და ფრიდონის შესახებ „ვეფხის ტყაო-
სანი“ ბევრს ვერას გვეუბნება; ნაცვლათ დავგრჩენია კი-
დევ ორი წყარო, რითაც შესაძლოა ვცნოთ ამ ორი გმი-
რის ვინაობა. ეს ორი წყაროა: სსქართველას ისტორია და
„სეპირ-თქმულება“.

ავიღოთ „ქართლის ცხოვრება“ და წავიკითხოთ;
რას ვგებულობთ შიგ? ეს ძველი მატთანე გვამხელს, რომ
დავით აღმაშენებლის შვილს დიმიტრი მეფეს უოლია ორი
ვაჟი: დავით და გიორგი. დიმიტრი მოხუცობის დროს

შესულა ბერათ, ტახტზე კი ასულა ძე მისი დავით. ამას, ვგონებ, უმეფნია ექვს თვეს და გარდაცვლილა. გამეფებულა მეორე ძმა, ე. ი. გიორგი, რომელმაც, „ქართლის ცხოვრების“ თქმით, „იბყრნა მეფობისა შარავანდედი შვიდ სამეფოთ განწესებული“.

ტახტის ნამდვილი ნემკვიდრე კი ყოფილა დავითის ნორჩი ძე დიმიტრი ანუ ღემსა. მოვიდა თუ არა ასაკში, დემნამ მიიხზრო მრავალი დიდებულნი, მეტადრე ორბელიანები, და მოინდომა გამეფება, რის გამო მოახდინა აჯანყება და გამაგრდა ლორის ციხეში. აი, რას მოგვითხრობს ამის შესახებ „ქართლის ცხოვრება“:

— „ამას ესე ვითარსა სრულყოფასა და საწუთოთა გემოთა შინა ქცევასა მიიწიფა ძმის წული მისი (ე. ი. გიორგი მეფის) დიმიტრი (ე. ი. დემნა), შვილი ძმისა მისისა უხუცესისა და განსწავლული ზნე კეთილობითა, მსგავსი სხლის შვილობისა მათისა, გარნა რომელი ცუდ იქმის მათ ყოველითა სიკეთითა და სწავლულობათა, სხე კეთილობათა და ჭაბუკობათა იგი იქმნა მკველ და გამამწარებელ ჟამთა ცხფრებისა მისისათა, უშიშოება ღვთისა და გარდასვლობა სჯულისა ქრისტეს მტნებათა... (დაუკვირდით კარგათ ამ სიტყვებს), შევიდა ეშმაკი გულსა და გონებას მისსა და მის მიერ შერისხდა ღმერთი ობოლთა და ყოველთა ტომთა და მიმდგომთა მათთა: სამცხელთა, ერეთთა, კახთა და სადაცა ვინ ნათესავი და ნატამალი მოსმენარ მათდა იყო. იქმნა განდგომანი, ბრძოლანი, კვლანი, სისხლნი და რბევანი... არა წარემართა ძესა მამისა წინააღმდეგისასა და თვით ამასა წინააღმდეგსა და ვანდგომილსა მეფისა ღვთის მოყვარისასა და მიეცა ძლევა გიორგისავე მძლეთა მძლესა“ *).

*) იხ. „ქართლის ცხოვრება“ გამოცემული ბროსეს მიერ, ნაწილი პირველი გვ. 272—273.

ქართლის ცხოვრებაშივე ვკითხულობთ, რომ დიმიტრი თავის დასით გამაგრებულა ლორის ციხეში. სხვათა შორის, მისი მომხრე ყოფილა შოთა ანთაფანას ძე, რომელიც შეუპყრიათ ჰერეთში შეტაკების დროს. ვინ იყო ეს შოთა, რომლის სახელი შეირჩინა მათიანემ? ეკვი არაა იგი უნდა ყოფილიყო ვინმე გამოჩენილი პირი; ჩვენ კი სხვა არვინ ვიცით გარდა შოთა რუსთველისა სამესხეთიდან; სამცხე ანუ სამესხეთო, როგორც ზევით ვნახეთ, მიემხრო დემნას.

როგორც „ქართლის ცხოვრება“ გადმოგვცემს, მრავალი დიდებულნი განდგომიან დემნას ლორის ციხეში და მისულან გიორგისთან, ზოგიც გადმოუყვანიათ მოტყუებით. თვით შევიწროებულ დემნას მოუბამს საბელი და მოუთხოვნია ბიძისთვის შენდობა. რა მოუვიდა შემდეგ ამ ჭაბუკს „ქართლის ცხოვრება“ არას გვეუბნება. საზოგადოთ ეს მათიანე ფარავს ბევრს საიდუმლო და სახუკარ რამეებს დიმიტრის, მამა მისის და ბიძა გიორგი III-ს შესახებ, ფარავს, ალბათ, სულ სხვა მოსაზრებით. ამიტომ ბევრათ უფრო ვრცლათ დემნაზე და მის მამა-ბიძაზე ვგებულობთ ვახუშტის, ვართან დიდის და განსაკუთრებით სტეფანოზ ორბელიანის ისტორიიდან, აგრეთვე სხვა მონოგრაფიებიდანაც.

„ქართლის ცხოვრება“ ამბობს შემდეგს გიორგის გამარჯვებაზე: „ურჩთა და მტერთა თვისთა არა მიაგო მისაგებელი მათისა, არამედ შენდობით და წყალობით სწვრთნა და რომელიმე ექსორია ჰყენა უცხოთა ქვეყანათა“ (იხ. გვ. 273—74). სულ წინააღმდეგი აზრის არიან სხვა ისტორიკოსნი და გადმოგვცემენ საშინელ ამბებს გიორგი III-ის სიმკაცრისას თავის ძმისწულის და ორბელიანების მიმართ. ნეტა რათ მაღავს და ასხვაფერებს ამ საზიზღარ ფაქტებს „ქართლის ცხოვრება“? რათ უდგება

გიორგი მეფეს და რათ კიცხავს ისე სასტიკათ ტახტის-
კანონიერ მემკვიდრე დემნას?! რა არის ამის მიზეზი? აჯან-
ყება და ტახტის კანონიერი მოთხოვნა? არა ვგონებ..
აქ სხვა რაღაც ამბებია.

XIII.

ვახუშტის ისტორიის განმარტებაში დ. ბაქრაძე შე-
ნიშნავს დავით მესამის მამის დიმიტრის შესახებ:

— „ცხადია, რომ რაღაც შფოთი და არეულობა-
ყოფილა იმ დროს მემკვიდრეობის გამო. მომავალი საუ-
კუნოების მატრიანე ამ შემთხვევაზე გვიამბობს შემდეგს:
ფარსადან გორგიჯანიძე ამტკიცებს, ვითომც დავით იყო
უმცროსი შვილი დიმიტრი I-სა და რომ უპირატესობა
მიეღო თავის უფროს ძმაზე გიორგიზე და მეფობა ხელში
ეგდო, აჯანყდა და ამოსწყვიტა ანუ მოაწამლვინა ზოგი-
ერთი სასახლის ხელისუფალნი და თავისი განძრახვა მცი-
რეს ხნით სისრულეში მოიყვანაო. ეს შესაძლებელი საქ-
მეა და ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ დავით III-ს
ექვსი თვის მეტი არ უმეფნია.“*)

აი რას მოგვითხრობს მ. ბროსე თავის ისტორიაში:

— „დავით მესამემ ცოტა ხანს იმეფა; ზოგი ამბობს
ორი თვეო, ზოგიც ექვსი თვეო და ზოგიც ორი წელი-
წადიო. დავითის შემდეგ სამეფო ტახტი დარჩა მკირე-
წლოვან იმის შვილს დემნას, ე. ი. დიმიტრის, ხოლო
სამეფო საქმეებს განაგებდა დავითის ძმა გიორგი, რომელ-
საც მინდობილი ქონდა რეგენტობა იმ პირობით, რომ დემნა,
როგორც კი სრული წლოვანი შეიქნებოდა; ბიძას დაეჯინა
ტახტზე, ამას მოგვითხრობს სტეფანოზ ორბელიანი.**)

*) ვახუშტი: „საქართველოს ისტორია“. გვ. 189.

***) მარი ბროსე: „საქართველ. ისტორია“, ნაწილი I. გვ. 157.

მაგრამ ყველაზე უფრო საგულისხმოა თვით სტეფანოზ ორბელიანის ცნობა ამ ამბის შესახებ; აი რას ამბობს იგი:

— „დიმიტრი მოკვდა და ტახტზე ავიდა შვილი მისი დავით, კაცი მხნე და მეცნიერი, რომელიც მოკვდა ორი წლის შემდეგ. როცა მიიწურა სიცოცხლე დავითისა, მან იხმო კათალიკოსი და პირველი დიდებულნი, აგრეთვე ძმა თვისი გიორგი და შვილი დემნა. დაიდგა გვერდით ჯვარი და სახარება და დაიწყო: „საქართველოს დიდებულნო, თქვენ უწყით თუა რიგ იღვაწა თქვენთვის მამაჩემმან, მან აღადგინა ეს სამეფო და სიკვდრის დროს მან გადმომცა თავის სამეფო დიდის ზეიმი და შვერდობითი საბუთით. მე კი ახლა ვუახლოვდები აღსასრულს. ჩემს ძმა გიორგის არა აქვს არავითარი უფლება განაცხადოს რაიმე სურვილი საშეფო გვირგვინზე, რომელიც გადმომცა ჩემმა მამამ, მე კი ვაძლევ მას ჩემს შვილს დემნას თქვენის თანადასწრებით. და შენ, ძმაო გიორგი, დაიკავე ჩემი ალაგო, პრძანებლობდე მხედრობას მანამდე, სანამ ჩემი შვილი მოვა ასაკში.“ ამის შემდეგ იხმო ივანე ორბელიანი (სპასალარი), ჩააბარა მას თავისი შვილი (დემნა) და დააფიცა როგორც იგი, ისე ეველა სხვა დიდებულნი, რომ არ უდალატებენ მის შვილს და აკურთხებენ შეფეთ, როცა გაიზდებოდა. ცოტა ხანს შემდეგ დავით გარდაიცვალა და დაიმარხა გელათში მამის გვერდით. ერთი თვის შემდეგ გიორგიმ მიიწვია ივანე ორბელიანი, დიდებულნი და ბრძანა: ჩემს ძმის წულს არ წავართმევ შეფობას და თანახმაა ჩემი ძმის ანდერძისა, ავიყვან მას საშეფო ტახტზედა.“*) შემდეგ სტეფანოზისაგან ვგებულობთ, რომ გიორგი კურთხეულა მეფეთ და უმეფნია დიდხანს, (ე. ი, 21 წელი). როცა დემ-

*) Stéphanos Orbelian: „Histoire de la Siounie“ გვ. 216—217. ხაზგასმული ჩვენია. ავტორი.

ნა შექმნილა სრული წლოვანი, გიორგი მეფეს არ შეუ-
სრულებია თავისი ფიცი და ნება-ყოფლობით არ დაუთმია
ტახტი კანონიერ მემკვიდრისათვის. მეფე ამ დროს ყოფი-
ლა აგარათ. სწორეთ ამ ხანებში მისულან ივანე ორბე-
ლიანთან საქართველოს დიდებულნი დემნათურთ და უთ-
ქვამთ:—„ივანე, გაიხსენე შენი ფიცი და დაპირება, რო-
მელიც მიეცი მეფე დავითს. მომწიფდა დრო დემნას მე-
ფეთ კურთხევისა. გიორგი სახატეშია ცოტა ხალხით; ჩვენ
კი ყველანი მზათა ვართ“. —„ღმერთმა დაგვიფაროს მოვ-
კლათ იგი, ვინც კურთხეულა მეფედ, მაგრამ რომ შე-
ვასრულოთ ფიცი და დავსვათ ტახტზე დემნა, საჭიროა
დავიჭიროთ გიორგი და ვაიძულოთ მას, რომ შეასრუ-
ლოს თავისი ზენაარი ფიცი და წერილობითი პირობა შე-
სახებ თავის ძმის წულის დამორჩილებისა. მერე გავუშვათ
და მივცეთ საცხოვრებლათ მამის მიერ დატოვებული სა-
მკვიდრო მამული“. ყველა შეთანხმდენ ამაზე. ეს თათბი-
რი გაუგონია ერთ ბიქს ძირა სართულში. გაპარულა გი-
ორგისთან და უთქვამს ყოველივე. მეფე მაშინვე გამოქ-
ცეულა თფილისში და გაუმაგრებია იგი. ივანე ორბელი-
ანს შეუკრებია თავის მხედრობა. მასთან მოსულან ქართ-
ლის ერისთავი, ჯავახნი, კახო შვილებით, დიდი გამრე-
კელო, მემნა ჯაყელი და სხვანი 30.000 მხედრობით. ესე-
ნი გამაგრებულან ლორის ციხეში. მას შემორტყმია გიორ-
გი მეფე ჯარით და ყუსაბარის სარდლობით. რამდენიმე
ხნის შემდეგ ზოგიერთნი გაქცეულან ციხიდან და დამორ-
ჩილებიან მეფეს. გიორგის ბანაკიდან ისრით გადმოუგდი-
ათ წერილი ივანესთვის და ურჩევიათ, რომ დამორჩილდეს
მიფეს და მოართვას ძვირფას ფეშკაშათ დემნა, მიზეზი
უბედურებისა. ამაზე ივანე გზავნის ისრითვე შემდეგ პა-
სუხს: „ის კაცი ვინც გატეხს ფიცს სააქაო ცხოვრებისა-
თვის და შებლაღავს ღვთის კანონს დაერქმის რენეგატი

(მოლაღატე); იგი დაიწვის საიქიოს საუკუნო გენიაში ეშმაკებთან ერთად. არ ვარ მხდალი და უზნეო, რომ გავქელო საშინელი ფიცი! დეე მოვკვდე ერთგული ჩემის ფიცისა ჩემის ბატონიშვილისათვის და წავიდე საიქიოს, რომ მივიღო ძვირფასა განძი, რასაც ვერ წამართმევს ვერავინ!...“ ამის შემდეგ შევიწროვებული დემნა გადმოსულა ციხიდან თოკით, დამორჩილებია ბიძას და უთხოვია სიცოცხლე. შემდეგ გადმოსულა ივანეც და ჩამოურთმევია გიორგისათვის ფიცი, რომ არ ავნებდა არაფერს. აი რას გვეუბნება სტეფანოზი ამის შესახებ:

„გიორგიმ მოიტყუა ლორის ციხიდან გადმოსული ივანე ორბელიანი ფიცით, არაფერს გავნიბო, დაივიწყა ფიცი, სტაცა ხელი ივანეს და დათხარა თვალები; დემნას შესახებ კი არ იკმარა მარტო თვალების დათხრა, იგი დასასჯურისა კიდევ, (il le fit mutiler*). შემდეგ დემნა დაუმწყვდევიათ კლდე-კარში, სადაც იგი გარდაცვლილათ ფაქტია მოხსენებული აგრეთვე დ. ბაქრაძის შენიშვნებში ვახუშტის ისტორიაში და მ. ბროსეს თავის „საქართველოს ისტორიაში.“ გარდა ამისა ჩვენ ვტყობილობთ სტეფანოზ ორბელიანისაგან, რომ გიორგი მეფეს არ უკმარია მარტო დემნას და ივანეს სასტიკი სასჯელი, მისი ბძანებითვე მოუკლავთ ივანეს ძმა ქავთარ, შვილი მისი სუმბატ და ძმის წული ზინოი. გარდა ამისა მოუხრავს ივანეს ყველა ნათესავნი, ქალი თუ კაცი, ზოგი წყალში დარჩობით და ზოგიც კლდიდან გადაგდებით, ასე რომ მათი ხსენება წაუშლია მთელ საქართველოდან. გიორგი მეფეს უბძანებია აგრეთვე მოეშალათ ისტორიულ წიგნებიდან ყოველივე ხსენება ორბელიანებისა და დაეწერათ ამბავი დემნას აჯანყებისა ნამდვილი მიზეზით გამოწვეული კი არა, არამედ მოგონილი. ხოლო თამარის ტახტზე

*) Stéphanos Orbelian: „Histoire de la Siounie“ p. 220.

ასვლის შემდეგ ივანე ორბელიანის ძმის ლიპარიტის შვილი ივანე ემირ განძაკთან გარდახვეწილი მოუყვანიათ საქართველოში დიდის თხოვნით და ფიცით, არაფერს გავნებთო, და დაუბრუნებიათ მისთვის ორბეთი. ამ ივანესაგან წარმოდგენ თურმე შემდეგი ორბელიანები*).

XIV.

აი ფრიად საგულისხმო ისტორიული მასალა! რა რიგათ უნდა ავხსნათ და გავარკვეოთ იგი? დავით აღმაშენებლის შვილს დიმიტრის ყოლია. ორი ვაჟი; გიორგი და დავით. კანონით ტახტზე უნდა ასულიყო უფროსი შვილი, ე. ი. გიორგი, მაგრამ იგი იყო უშვილო, დავითს კი ყავდა ვაჟი. უმცროსი შვილი აჯანყებია მამას და გამეფებულა. დიმიტრის უცვნია კანონიერათ დავითის გამეფება, გადამდგარა ტახტიდან და შესულა ბერათ. მაგრამ დავითს დიდხანს არ უცოცხლია. სიკვდილის დროს იგი იწვევს დიდებულთ, ავედრებს მათ თავის პატარა ვაჟს დემნას, რომ აკურთხონ იგი მეფეთ, როცა მოვა ასაკში, შემდეგ აბარებს მას თავის ერთგულ სპასალარს ივანე ორბელიანს; გიორგის კი აძლევს რეგენტობას. დავითი ართმევს ყველას ფიცს და კვდება. რას შერება გიორგი? იგი ადის სამეფო ტახტზე, დებს ფიცს, თანახმათ ანდერძისა გავამეფებ დემნას, როგორც კი ასაკში მოვაო. ამ ხანებში მას გაუჩნდება ქალი თამარი. გიორგი იმაგრებს ფესვებს, იძენს მომხრეებს, იგი იმარჯვებს მრავალ ომებში, ამარცხებს მტრებს, იპყრობს სომხეთს და აძლიერებს სამეფოს. როგორც მეფე და სარდალი იგი იჩენს დიდ მხნეობას და გამჭირაზობას. მას აღარ ეშინია ახლა არავის. იგი შეიქნა ყოვლად გავლენიანი მეფე; მას ეზრ-

*) St. Orbelian: „Histoire de la Siounie“ გვ. 216—221.

დება მემკვიდრეთ შვენერი ქალი; გიორგის ავიწყდება ფიცი, მას არ უყვარს დემნა, როგორც შვილი თავის უზურპატორი ძმისა. მას სურს ქალის გათხოვება და გამეფება. მაგრამ ამავე დროს გაზდილა დემნა; იგი შექმნილა ფრიად მშვენერი, მცოდნე და გულადი ქაბუკი. ბიძას კი არ სურს მისი გამეფება. მას დავიწყებია ფიცი. რალა რჩება დემნას და ივანეს? არაფერი გარდა ამბოხისა. ისინი უნდა ამბოხებოდნენ გიორგის და აჯანყდნენ კიდეც. დემნას მიემხრენ ორბელიანები, სამესხეთო, კახეთი, ქართლის ერისთავი, სარგის მხარგძელიძე, დიდებული ყვარყვარე, კახო, გამრეკელი, მემნა ჯაყელი, შოთა ართავაჩოს ძე, ე. ი. ჩვენის ფიქრით, შოთა რუსთველი და სხვა გამოჩენილი პირნი 30,000 მხედრობით. იყო თუ არა დემნას მომხრეთა შორის დავით სოსლანი, ისტორია ამაზე არას გვეუბნება.

გიორგიმ შეკრიბა ჯარები ყუსაბარის სარდლობით, ეკვეთა მემბოხეთ და დაამარცხა ისანი, ანუ უკეთ დაახვეინა უკან. დემნა მომხრეებით გამაგრდა ლორის ციხეში. გიოთგი ვერ დაამარცხებდა დემნას და მის მხედრობას, სადაც იყვენ ამისთანა გმირები როგორც გამრეკელი, ორბელიანები, სარგის მხარგრძელიძე, ყვარყვარე, ჯაყელი და კახაბერი, მაგრამ ესენი ალბათ არ მოქმედობდნენ ხელგამოდებით და არ სურდათ დაეღვარათ ძმის სისხლი. ამათ ამჯობინეს უკან დახვევა და ციხეში გამაგრება, რადგან ელოდნენ კიდეც ჯარს, (რომელიც არ მოუვიდათ), და ამ რიგათ გიორგის შეშინებას.

გიორგი კიდეც მეტი ჯარით მიადგა ციხეს. შვიდთვეს ერტყა სალტათ, მაგრამ ვერ აიღო მაგარი ციხემეციხოვნეთ გამოელიათ სურსათი, დაეცნენ სულით, მოხდა შიგ გაპარვა და ლალატი, ბოლოს შევიწროებული დემნა და ივანე იძულებული გახდნენ გადმოსულიყვენ ცი-

ხიდან და მისულიყვენ გიორგისთან შენდობის სათხოვ-
ნელათ.

რას შერება გაათრებული გიორგი? იგი არ იქცევა
ლმობიერათ, როგორც შეფერის სულგძელ მეფეს; რაღა-
ცას ძლიერ აუშფოთებია და გაუცხარებია იგი; მას და-
კარგვია სიბრალული; იგი ქცეულა ნადირათ; რაღაც სა-
ოცარ ამბავს ამოუფხვრია მის გულში ადამიანური გრძნო-
ბა. იგი სტენს ფიცს და სიკვდილით სჯის ივანე ორბე-
ლიანის შვილს სუმბატს, მის ძმა ქავთარს და ძმისწულ
ზინოს, აბრმავებს თვით ივანეს. მაგრამ ყველაზე უფრო
სასტიკათ და ულმობელათ ექცევა თავის ძმისწულ დემ-
ნას. მას არამც თუ თხრის თვალებს, არამედ კიდევ უფ-
რო საშინლათ ასახიჩრებს მას, ე. ი. ასაჭურისებს. ასე
საშინლათ დასჯილი ეს ტახტის კანონიერი მემკვიდრე,
ეს მშვენიერი და გმირი ჭაბუკი მწვავე ტანჯვებით კვდე-
ბა კლდე-კარის ციხეში. ეს ამბავი იცის თამაშმა, ამ საში-
ნელ სუკათას შსეკნს დემნას მომხრე და მეგობარი შოთა...
ამ საზარელი სურათით შფოთავს პოეტის გული. დემნას
დანარჩენი მომხრენი გიორგი მეფემ ზოგიჩაყარა საკანში,
ზოგი ჰყო ექსორია და ზოგიც დასაჯა განპატიჟებით;
ორბელიანების გვარი ხომ მოსრა მთელ საქართველოში.
რათ ჩაიღინა გიორგიმ ამგვარი სიმხეცე? რათ დასაჯა მან
ასე რიგათ დემნა? განა არ შეეძლო განდევნა, ან და-
ტუსალება? განა არ კმაროდა მისი თვალების დათხრა, ან
პირ-და-პირ მოკვლა? განა მიტომ დაასაჭურისა იგი, რომ
მემკვიდრე არ გაჩენოდა? არა, ამ სუსტი საბაბით ვერ
ავხსნით გიორგის უსაზღვრო სიმკაცრეს და ჩვენს ისტო-
რიაში უმაგალითო საქციელს დემნას მიმართ. არა, გიორ-
გის ამოქმედებდა სხვა, უფრო ღრმა მიზეზი, აქ იტანჯოდა
მამის შეფასული გრძნობა; აქ ბრახობდა შურისძიება და ბრმა
ფანატიზმი...

XV.

ვინაა ეს დემნა? ვინაა ეს უღროთ დაღუპული შავ-ბედნიანი ჭაბუკი? მკითხველი ხვდება კიდევ, რომ ესაა შოთას საყვარელი გმირი—ტარიელ, ვისთვისაც მარად სტირის და გოდებს პოეტი. რომ უფრო ნათლათ ვცნოთ ამათი მგზავსება, გავიყვანოთ პარალელი. ფრიდონიც, ჩვენის ფიქრით, დემნას მომხრე სპასალარი ივანე ორბელიანია, რომელიც იყო სომხეთის დიდი მთავარი. ისტორიული დემნა და პოემის გმირი ტარიელ ორივე მეფის შვილია, გიორგი—ფარსადან მეფის მეგვარე, ნათესავი და ტახტის მემკვიდრე, ორივე მშვენიერი და გულადი ვაჟკაცია, ორივე აუჯანყდებიან თავიანთ აღმზრდელ მეფეს, მოისურვებენ გამეფებას და გამაგრდებიან ციხეში. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ფარსადან გიორგი III-ეა, ნესტან კოთამარ, ამიტომ აშკარაა, რომ ტარიელ და დემნა ერთი და იგივე ზირია, ვინაიდან სხვა ამგვარი ვინმე და სჯარათველას ტახტის მემკვიდრე არ იზრდებოდა გიორგი III-ის დროს.

გარდა ამ საოცარი მგზავსებისა არის ხვედრის სხვა-და-სხვაობაც დემნასა და ტარიელს შორის. დემნას ასახიჩრებენ საშინლად, რის გამოც კვდება წვალებით. ტარიელი კი კლავს ნესტანის საქმროს, შემდეგ ეძებს თავის დაკარგულ სატრფოს, იტანჯება დიდხანს, ბოლოს ნახავს მას მეგობართა დანმარებით, შეერთავს ცოლათ და გამეფდება. ისტორიულ მატთანეს არ შეეძლო ეთქვა თუ რა კავშირი იყო თამარსა და დემნას შორის. ეს გახლდათ სასახლის საიდუმლო, საშინლათ დაცული და დაგმობილი სასულიერო პირთაგან; ხოლო გიორგი III-ის ველურ მოქმედებით ჩვენ ვხვდებით ამას. ისტორია გვამხელს ამ უბედურ სიყვარულის შედეგს.

შოთა ამღერებს ჩანგზე თვით ამ სიყვარულს, მაგრამ ის ვერ შეეხებოდა ისტორიულ სინამდვილეს, ვერ აუწყებდა ქვეყანას დემნას საშინელ დასჯას. ეს მეტად აშკარა იქნებოდა, მისი მიზანი სულ სხვა იყო: სიყვარულის გრძნობის ამაღლება ქართველი ერის თვალში და მით თამარის სახელის აღდგენა. რუსთველი გვეუბნება მას, რასაც ვერ ვმზერთ ისტორიულ წიგნებში, ეს წიგნები კი მას, რასაც ვერ ვგებულვით ვიკვამში. ამ რიგათ „ვეფხისტყაოსანი“ და ისტორიული მატეანენი ამთავრებენ ერთმანეთს.

არ შეგვიძლია არ შევჩერდეთ აქ პოემის ერთ ალაგზე, რომელიც ფენს სინათლეს ჩვენს აზრს:

ნესტანს დაუპირებენ გათხოვებას, ეძლევა ხორასნის შეფის შვილი. სასიძო მოდის დიდის ამალით, ნესტან განაძრახებს ტარიელს მოკლას ხვარაზმშა; მიჯნური ასრულებს ქალის ბძანებას, მაგრდება ციხეში და უთვლის თარსადან მეფეს, რომ ტახტის ერთად ერთი მემკვიდრე მქვარო. აი, ის სიტყვებიც:

— „იცი, ინდოთა საშეუო,
რახომი სრა საჯდომია,
ერთი-და მე ვარ მემკვიდრე,
უგელანი თქვენ მოგხდომია,
ამოწყდა მათი უგელაი,
მამული თქვენ დაგრჩომია,
დღესადმი ტახტი უჩემო
არავის არ მონდომია.
ვერ გათნეგ, თქვენმა კეთილმან,
აწ ეგუ არ მართალია,
დმერთმა არ მოგცა ემა შვილი,
გაზის ერთაი ქალია,
ხვარაზმშა დავსვა ხნდმწიფედ,

დამჩხების რა ნაცვალა,
სხვა მეფე დასჯდეს ინდოეთს,
მერთყას მე ჩემი ხმალია!
შენი ქალი არად მინდა,
გაათხოვე, განმარიდე,
ინდოეთი ჩემი არის,
არვის მივცემ ჩემგან კიდე,
ვინცა ჩემსა დამეტილას,
მისით მასცა აღმოფხვნიდე,
სხვად მეშველსა გარეგანსა,
მამკალ ვისცა ვინატრიდე“.

ამ რიგათ ტარიელი უთვლის ფარსადანს, ე. ი. გიორგი III-ეს, რომ ინდოეთის მემკვიდრე მხოლოდ მე ვარო, რადგან ყველანი ამომწყდარან და მამული თქვენ დაგროჰომია, ამიტომ ტახტი ჩემს მეტს არავის ეკუთვნისო. შენ გყავს ერთად ერთი ქალი, მომაშორე იგი, გაათხოვე, რადგან ინდოეთი, ე. ი. საქართველო ჩემი არის და სხვას არავის დავანებებო. ეს ფაქტი აშკარათ მოწმობს, რომ ამ სიტყვების მთქმელი დემნას გარდა არავინ იქნებოდა. საგულისხმოა აგრეთვე პოემის მეორე ალაგი, როცა ფარსადან მეფე გაიგებს სასიძოს სისვდილს ტარიელის ხელით. აი რას ამბობს იგი;

„მეფე ბრძანებს: ვიცი, ვიცი,
მეტად კარგად შემიგინს,
მას უეფარდა ჩემი ქალი,
სისხლი ველთა მოუღვრიან,
რა ნახიან ერთმანეთი,
არ შეხედვა ვერ დასთმიან.
აწ თავმან ჩემმან მას მოგუკლავ“.

ჩემად და ვინცა შედეს,
მე დვთისა ვუთხარ, დაუბამს
მას ეშმაკისა ბადეს,
მას ბოზ-კუწროთა ასეთი
რა მისცეს, რა უქადეს,
თუ დავარჩინო, ღმერთი ვგმო
მისად პატიჟად მზადესა.

აქედან ჩანს, რომ ფარსადან მეფე საშინლათ აუშფოთებია ნესტან-ტარიელის სიყვარულს, ეძახის ამათ ბოზ-კუწრს და უქადის სიკვდილს თავის დას დავარს, რომელსაც აბრალებს ამათ კავშირს. აქ ფარსადან სრულიად არ გავს ინდოეთის მეფეს, რადგან ინდოეთში და საზოგადოათ აღმოსავლეთში ნათესავთა შორის კავშირი და შეუღლება ჩვეულებრივი მოვლენაა. მასთან ინდოეთის მეფე არასდროს არ იქნებოდა წინააღმდეგი, რომ თავის ქალი შეყვარებოდა ტარიელს; პირიქით, ამიტომ ის არ დაიწყებდა გარეშეთ სასიძოების ძებნას, არ მოიწვევდა ხვარაზმშას, არამედ დიდის სიხარულით მიათხოვებდა ნესტანს თავის შვილათ აზდილს, ტახტის მემკვიდრეს, გმირს და შშვენიერ ახალგაზდას ტარიელს და გაამეფებდა ორთავეს. სხვა რომ არა, ეს პოლიტიკურ მოსაზრებითაც უნდა ექნა, რომ არ გამოეწვია ტარიელში მტრობა და აჯანყება, რაც მოხდა კიდეც.

მაგრამ გვაფიწყდება, რომ ფარსადან საქართველოს მეფე გიორგია, საქრისტიანო ფანატოზმით დაბრმავებული. მისთვის წარმოუდგენელი იქნებოდა დემნა-თამარის შეუღლება და ორთავეს გამეფება, რადგან ესენი იყვენ ახლო ნათესავნი, ე. ი. ბიძაშვილები. ამ მოქმედებით ის ააშფოთებდა აგრეთვე დიდებულთა და სამღვდელოებას. გარდა ამისა, გიორგი არ მისცემდა ქალს დემნას და არ გა-

ამეფებდა სხვა მოსაზრებითაც. დემნა იყო მისი უზურპატორი ძმის დავითის შვილი. ამიტომ უსათუოთ იღუმლათ ეძულებოდა იგი.

ადვილათ შეიძლება, რომ გიორგი ეძებდა საქმროს ასაკში მოსულ თამარისათვის, რომ წაბა და მოიწვია კიდევ; იქნებ მართლაც მოკლა იგი დემნამ და ეს ფაქტი შეიქნა პირველ ნიშნათ აჯანყებისა. მით უმეტეს ვიცით, რომ თამარს მრავალი სამეფო პრინცები ეძლეოდნენ საქმროთ. შეიძლება დემნას მიერ სასიძოს მოკვლა არის სადმე მოთხრობილი და ჩვენ ვერ გვიპოვნია ჯერ ის წყარო.

ექვს გარეშეა ისიც, რომ გიორგიმ იცოდა დემნათამარის სიყვარული, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს სვიანი და ლმობიერი მეფე არ ჩაიდენდა იმგვარ სიმხეცეს და არ დასჯიდა ისე ველურათ თავის ძმისწულს, მშვენიერ დემნას. ამგვარ მოქმედებისათვის მას გაკიცხავდნენ ღრდებულნი, მემატიანე და სამღვდლოება. მაგრამ ესენი გიორგის კი არა, თვით ბედშავ დემნას გმობენ და კრულვენ. „ქართლის ცხოვრება“ პირდაპირ ეძახის დემნას ღვთის უშიშარს და ქრისტეს მცნების და სჯულის გარდამავალს. აქ რომ სხვა რამ არ ყოფილიყო, მარტო აჯანყებისთვის არ უწოდებდნენ მას ამ საშინელ სახელს. ნეტა რა ჩაიდინა დემნამ ასეთი? მან მოითხოვა თავის კანონიერი უფლება, სამეფო ტახტი, რომელიც მას დაუტოვა ანდერძით თავის მამამ დავით მეფემ კათალიკოზის და დიდებულთა თანადასწრებით და ფიცით. გიორგი იყო მხოლოდ რეგენტი და დაფიცებული დემნას გამეფებაზე. და როცა გიორგიმ დაივიწყა ფიცი, გამეფდა ძალათ და შემდეგ ასაკში მოსულ დემნას არ დაუთმო ტახტი თავის ნებით, მხოლოდ ამის შემდეგ აჯანყდა დემნა. ამიტომ დემნას საქტიეფი იყო კანონიერი, თანაგრძნობის დიხსი და რა საგმობი და გასაკიცხი. და თუ ეს მშვენიერი პრინცი

დაგჭეს, დასწყევლეს და სტანჯეს, თავის სამართლიან მოთხოვნილებისთვის კი არა, არამედ სულ სხვა მიზეზის გამო, რომელიც გამოვარკვიეთ ამ შრომაში.

შოთა მზერდა ყოველივე ამას. ამ დიდებულმა კაცმა ნახა თუ რა რიგ შეიქმნენ ორი მშვენიერი ახალგაზდა, ორი ზენაარი სული, ეს ტახტის მემკვიდრენი, უმეცრების და ფანატიზმის საშინელი სხვერპლნი. პოეტი მზერდა თუ რა რიგ გასთელეს და გაკიცხეს მათი ციური გრძნობა, მათი ღვთაებრივი სიყვარული, რა რიგ მოსცხეს მათ ბუნებრივ საქციელს საზიზღარი ჩირქი და მონათლეს ორთავე უკმეხი სახელით. ამას შემდეგ განა გიჟვით, რომ შოთას აეკრთოს მათთვის თავის უკვდავი ჩანგი, გამოსულიყოს მათ დამცველათ, აღმოენთხიოს სიბრალულის ცრემლის ნაკადული და ეთქვას:

— „თამარს ვაქებდეთ შეფესა
სისხლისა ცრემლ-დანთხეული...“
და — „მე დავსხდეთ ტარიელისთვის
ცრემლი გვდის შეუშრბელი“-თ?!

შემდეგ კი შოთა თუმც კარგათ ათავენს პოემას, მაგრამ სულ ბოლოს მაინც გაიძახის, რომ უქია

— „ტარიელ მისსა რუსთველსა
მისთვის ცრემლ შეუშრბელსა“

პოეტი მუდამ მტირალი და ცრემლ-შეუშრობელია ტარიელის შესახებ, რატომ?!

XVI.

ჩვენ გვაფიქრებს ერთი რამ: თუ ზერე თქმული ფაქტი დემნა-თამარის შესახებ მართალია, რა რიგ ჩაიდინეს ამ ორმა პატიოსანმა და მაღალ-გონიერმა ახალგაზდამ ეს

სჯულის წინამდევნი საქმე და რა რიგ შეიყვარეს ერთმანეთი? ეს თითქო დაუჯერებელია! იტყვის მკითხველი.

მაგრამ ღრმით რომ ჩაუკვირდეთ საგანს, აქ დაუჯერებელი არაფერია. ეს ამბავი ხდება შეთხრობეტუ საუკუნეში, იმ დროს, როცა მთელი საქართველო თუ პოლიტიკურათ არა, კულტურულათ მაინც რამდონობით აღმოსავლეთის გავლენის ქვეშაა. ნუ დაივიწყებთ, რომ ჩვენი ქვეყანა მთელი სამასი წელი იყო არაბთა ბატონობაში. ანაბ-სზარსეთში კი სრულიათ ანაა უკანონოთ მიხსნეული ბიძაშვილთ შორის სსმიჯნურთ კავშირი და შეუდლება. ეგეგე სდება ებრაელთა შორის. თვით ქრისტეს სჯული სრულიათ ანაა ამის წინააღმდეგი, ამიტომ კათოლიკეებში ბიძაშვილთ შორის შეუდლება სშირი მოფლენაა. ამას ან გმობს მათი ეკლესია. ამგვარ კავშირს წინ აღუდგა მხოლოდ ორტოდოქსალი, სამღვდლოება, ე. ი. მართლმადიდებლობა და სასტიკათ ეწინააღმდეგა მას. მიუხედავათ ამისა ჩვენი დინასტიის, ე. ი. ბაგრატიონთ გვარში ანა იშვიათათ სდებადა ამგვარი ნათესავეური კავშირი. შეტადრე შეათე საუკუნეში ტაფს და ანთანუჯის მათავრათა (მამთალთა) დრფს. აი ის ფაქტები, რომელნიც მოყავს ჩვენს ისტორიკს დ. ბაქრაძეს:

— „დავით მამთალი არტანუჯისა, კოსტანტინე პორფიროგენის თქმით, ირთავს ბიძაშვილს და კვდება მონაზნათ 943 წ. მისი შვილთავანი, იმავე კოსტანტინეს ცნობით, ქალი ირთავს ბიძაშვილს ადარნასეს და ვაჟი სუმბატ ბიძაშვილსავე ბაგრატის ქალსა. (988 წ.) ბაგრატ მამთალი არტანუჯისა ირთავს ბიძაშვილს (+909 წ.). ანოტის ქალი ირთავს თავის ბიძას გურგენს“ და სს.*).

აი რას სწერს ბაგრატიონთ გვარზე ბიზანტიის იმპერატორი კოსტანტინე პორფიროგენი მეთე საუკუნეში:

*) დ. ბაქრაძე: „ისტორია საქართველოსი“, გვ. 269.

„უნდა ვიცოდეთ, რომ იბერიის კუროპალატნი (ე. ი. ბაგრატიონები) იქადიან თავიანთ შთამომავლობას ური დედაკაცისაგან, რომელიც აცდუნა წინასწარმეტყველმა მეფე დავითმა და ისინი თავის გვარტომობას უკავშირებენ დავითს ამ დედაკაცის მიერ შობილის შვილთაგანით და ამის გამო ხადიან თავიანთ გვარს წინასწარმეტყველის მეფის დავითისა და ამ რიგათ თვით იმისგან შთამომავლის ღვთის მშობელისა. ეს არის მიზეზი, რომ იბერიის მთავრებს სსმძამით არ მიაჩნიათ, ძველის ურაიების ჩვეულები-საშებრ, ნათესავის შერთვა“ *).

დავით აღმაშენებელმა მოახდინა ძეგლთა დება და გაწმინდა სჯული წარმართთა გავლენისაგან. ამიერიდან სამღვდლოება სასტიკათ დევნიდა ნათესავთა შორის კავშირს, მაგრამ, როგორც არა შორეული ჩვეულება, იგი გამეორდა გიორგი მეფის სასახლეში. ორი დიადი სული შეეტკბენ, შეეჟღერენ ერთმანეთს; დემნას და თამარს შეუყვარდათ ერთმანეთი იმ ზენაარ გრძნობით, რომელზე-ღაც ამბობს პოეტი: „ძლიერია ვით სიკვდილი“, და რომელიც ამღლებს და ასპეტაკებს სულს, ანაზებს გრძნობებს, აფაქიზებს. ზნეობას და აძლევს ადამიანს უზენაეს სიტკბობას. ხოლო ეს ფაქტი თუ ფრიად დაალონებდა, თორემ არ უნდა გაეცეცხლებია იმ რიგათ გიორგი III და არ უნდა ჩაედინა ის ველური საქციელი, რომ მას ქონებოდა შესაფერი შეგნება და გულკეთილობა. მაგრამ გიორგი იყო ვიწრო მართმადიდებელი და ფანატიზმით დაბრმავებული, მასთან შურით აღძრული დემნასადმი. ამრიგათ დამარცხდა სამართლიანობა და ციური სიყვარული; გაიმარჯვა უმეცრებამ; შურისძიებამ და სასტიკმა ფანატიზმმა.

*) M. Brosset: „Additions à l'Histoire de la Géorgie“, 1851 p. 138—188.

XVII.

გათავდა საშინელი დრამა. თამარ აკურობხეს მეფეთ. შალე გარდაიცვალა დედა მისი ბურღუხან დედოფალი. მას მიყვა ცოტახანს შემდეგ გიორგი მეფეც. თამარი დარჩა ობლათ. ეს მეფე ქალი სიხარულით დასტოვებდა ტახტს, დიდებას, მოშორდებოდა ამ ქვეყნიურ ცხოვრებას და ჩაიკეტებოდა სადმე ყრუ მონასტერში უბრალო მონაზნათ და იმას სულის სავედრებლათ, მაგრამ მოვალეობა და სამშობლოს სიყვარული ამაგრებდენ ამ სულით წამებულ ადამიანს, აძლევდენ მხნეობას, უსუბუქებდენ უსაზღვრო ჯავრსა და კაემანს. თამარი ძლევს მარად მგმინვარე გრძნობას, რჩება მეფეთ და მართავს ქვეყანას გონივრულათ.

მაგრამ თამარი არაა უკვდავი. როგორც ყოველი არსი, ისიც უნდა დაემორჩილოს ერთ დროს ქრონოსის ულმო კანონს. ამას კარგათ გრძნობენ მისი ქვეშევრდომნი, ამიტომ დიდებულთა პირით ურჩევენ მას გათხოვებას. თამარ უარზედაა. მას ეძლევიან საქმროთ ირანის და მცირე აზიის დიდი სულთნები და ემირები. მას ეტრფიან და მის ხილვას ნატრობენ რუსეთის და ბიზანტიის პრინცები, მისი სიყვარულით კვდებიან კავკასიელ მთავართა შვილები. მშვენიერი თამარი ისევ უარზედაა. მას აჩ სუჯას გათხოვება, მას აჩ უნდა ქმარი; იგი თითქო ვერ მხერს მის თაყვანისმცემელთ, იგი ცივია მათთვის, ვით ცივი მარმარი, ვით მინერვას მშვენიერი ქანდაკი. რატომ? რათ არ სურს თამარს გათხოვება?! რათ არ სურს ქმარი ამ ასაკში მოსულ მშვენიერ ასულს?! რაა ამის მიზეზი?! ადვილი გასაგებია. მიზეზია მისი ტანჯული გრძნობა, მისი გმობა და ისე რიგათ გათელილი ჰიროველი სიუფარული.

თამარს არ ასვენებენ. მასთან ხშირათ მიდის თავად-
აზნაურთა და სამღვდელთა დეპუტაცია და ევედრებიან
გათხოვებას. თამარის გულში ხდება საშინელი ბრძოლა.
მასში იბრძვიან საოცრათ ორი ძლიერი გრძნობა: მოყვ-
აჟობა სამშობლას წინაშე და ჩაგრული სიუჟარული. სამნიშე-
ნელოა ეს ტრაგიული მომენტი თამარის სულის კვე-
თებისა. ბოლოს იმარჯვებს პირველი გრძნობა, ე. ი. მო-
ვალეობა და თამარიც ლბება. მას სიხარულით მოგვრიან
ქმრათ ვისაც კი მოისურვებს, მაგრამ ქალი არ ძრავს
ენას; იგი, დიდი ვედრების შემდეგ, ემორჩილება მხო-
ლოდ ერის სურვილს და უსიტყვოთ ძალის-ძალათ მიტ-
ხოვდება რუსეთის პრინცს ანდრია ბოლოლიუბსკის შვილს,
ე. ი. გიორგი რუსს. ერის სიხარულს არა აქვს საზღვა-
რი. გიორგი რუსის ბედს შენატრის ქვეყანა; მას სთვლი-
ან უუბედნიერეს კაცათ. მაგრამ ნამდვილათ კი ის ფრი-
ად უბედურია. თამარი არ იკარებს მას. იგი უმანკოა ამ
კაცთან; ის ვერ შერიგებია იმ აზრს, თუ როგორ შელა-
ხოს თავის უბიწო გრძნობა, რა რიგ შეურაცხყოს ამის-
წმინდა ხსოვნა და გაუზიაროს სარეცელი სხვა კაცს. ეს
მას არ შეუძლია; ეს მეტის მეტია... გიორგი რუსს მალე
იშორებს თამარი და თითქმის ქორწილის მეორე დღეს
ისტუმრებს საომრათ ყარნუ ქალაქს.

გიორგი რუსს რომ გამოეჩინა მშვიდი და წყნარი
ხასიათი, გამოეჩინა მეტი მორჩილება და სიყვარული ცო-
ლისადმი, შეიძლება მოელობო თამარის გული და გამო-
ეწვია მასში სიმპატია და თანაგრძნობა. მაგრამ ნაცვლათ
ამისა გიორგიმ ჩქარა ახსნა აღვირი თავის მხეცურ ჟინსა
და სურვილებს, მასში იჩინა თავი ჩრდილოეთის ველურმა
ბუნებამ. ის შეიქნა ბახუსის და ვენერას ერთგული ქუ-
რუმი, დაერია მსახურთ და სეფე-ქალებს, გალოთდა და
გაირყვნა სოდომური სენით. დატრიალდა ბაგრატიონთა-

დიდებულ სასახლეში ოჯახური დრამა და უთანხმოება. თამარს შეზიზღდა თავის ზნე-დაცემული ქმარი; ორი წელი ითმინა მეფე-ქალმა გიორგი რუსის არა კაცური საქციელი, რომელიც გადასცდა ყოველივე საზღვარს. ბოლოს თამარი განშორდა საჯაროთ გარყენილ ქმარს, ამ „სკეითსა და ბარბაროზს“, ჩასვა გემში და გაისტუმრა ბიზანტიას. მაგრამ გიორგის ზნე-დაცემაში ცოტაოდენი წილი ედო თვით თამარს. მათი შინაური უთანხმოება და ქმრისადმი სიძულილი კარგათ იცოდენ თანამედროვე პირებმა და ამტყუნებდენ თამარს. ამიტომ იყო, რომ ბერძნის ჯარით დაბრუნებულმა გიორგი რუსმა იშოვა ბევრი მომხრე მეტადრე დასავლეთ საქართველოში.

თამარი დარჩა ქვრივით. კვლავ შეიქნა თხოვნა და ვედრება, კვლავ იწყეს სვლა დეპუტაციებმა სხვა-და-სხვა კუთხე-წოდებიდან. ბოლოს თამარი იძულებული შეიქნა დამორჩილებოდა ამათაც. იგი მითხოვდა ვის? დასავლეთ-აღმოსავლეთის ვინმე დიდ პრინცს, სულთანს, ან ემირს კი არა, არამედ ზაჟია ასეთის შთავრის შვილს მამიდა რუსუდანის შვილთადას, აბლათ დარჩენილ დავით სოსლანს. აქ თამარი ბრწყინვალე თინათინია მეფეთ ნაკურთხი; და აჰა ნარნარა თინათინმა გაუწოდა საქმროთ ხელი თავის ერთგულს, მომთმენს და ჩუმალ მიჯნურს დემნა-ტარიელის მეგობარს შშვენეიერ თვალ-ტანად ავთანდილს. ეს ხდება დაახლოვებით სამი-ოთხი წლის შემდეგ თამარის გამეფებიდან, ისე როგორც გაძეფებიდან სამი თუ ოთხი წლის შემდეგ ავთანდილ ირთავს თინათინს,

თამარ-დავითმა იწყეს თანხმობით ცხოვრება, მათ გაუჩნდათ ქალ-ვაჟი; მათ დაამარცხეს მეორეთ და საბოლოოთ გიორგი რუსი. თამარმა მოახდინა მთელი რეფორმა შინაურ მართვა-გამგეობაში. მან გამოიჩინა საოცარი პოლიტიკური ნიჭი. დატვადა მამის დროინდელი სარ-

დღეები, მინისტრები, მოსკელნი და მათი ალაგი მისცა ღუმას მომსრეებს, მაგ., თამარმა დაიხლოვა და დააწინაურა გამ-
რეკელი და მსაჯრქელები (მისცა სპასალარობა), კასპეკი,
ჯუეკელი, ევარევაკე (მისცა ათაბაგობა), ქართლის ერისთავი
და შოთა რუსთველი. ამათში ზოგს მისცა ერისთაობა, ზოგს
სპასალარობა და სარდლობა, ზოგს მინისტრობა. მაგ.,
შოთა შეიქმნა ფინანსთა მინისტრი, ანუ მოლარეთ უხუ-
ცესი. ამრიგათ გახდა ესენი პირველ ხარისხოვან დიდე-
ბულებათ. თამარმა მოიწვია შორს გარდახვეწილი ივანე
ორბელიანი, დიდი ივანეს ძმისწული და დაუბრუნა ყმა
და მამული. მასთან სურდა წაერთვა კათალიკოსობა ფი-
ცის გამტეხ მიქელისათვის და დაესვა მის ნაცვლათ თე-
დორე, რაც მოხდა კიდევ მიქელის სიკვდილის შემდეგ,
რადგან მიქელის სიცოცხლეში სასულიერო კანონმა არ
მისცა ამის ნება. ყოველივე ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს
და ნათელს ფენს ჩვენს აზრს დემნას შესახებ. სამნიშნე-
ლოა ის ფაქტიც, რომ თამარმა სასტიკათ აკრძალა ადა-
მიანის დასჯა, მეტადრე კი დასაჭურისება და ასას დაკვეთა.

თამარის შრომას და საქმიანობას არ ქონდა საზღვა-
რი. იგი მარად მოგზაურობაში იყო. გაიყვანა არხები,
ააგო ციხე-კოშკები და ეკლესია-მონასტრები, ააშენა სოფ-
ლები და ქალაქები, ააგო მონასტრებთან შკოლები და
სემინარიები, გასცა ყველგან უხვი წყალობა, ხელი შე-
ეწყო ვაჭრობა-მრეწველობის და მეურნეობის განვითარე-
ბას. ამრიგათ გაამდიდრა და ააყვავა თავის სამშობლო.
ამასთან ერთათ თამარი კიდევ უფრო მეტათ მეცადინობდა
სამეფოს გარე ძლიერებაზე. დიდ ნიჭიერ და გენიოს სარ-
დლების მეოხებით თამარმა დააცხრო და დააშინა გარეშე
მტრები, დაიპყრო მრავალი ქვეყნები, გაზარდა თავის სა-
მეფო შავიდან კასპიის ზღვამდი, დაიპყრო სომხითი და
ნახევარი მცირე აზია, დააარსა ტრაპიზუნის იმპერია, ში-

შის ზარი დასცა დიდებულ ირანს, მცირე აზიის სულთნებს და მთელს უძლეველ მუსლიმს. მის წინ ქედს იხრიდნ და მის მეგობრობას ნატრობდნ მალრიბი და მაშრიყი.

თამარის მხედრობა შეიქნა რალაც უძლეველი, ზღაპრული დევ-ბუმბერაზი. მის წინ გარბოდა თვით ხალიფას უძლევი დროშა. გაძლიერდა საოცრათ ქართული სული; გაშალა მან ლალი ფრთები, შეიმკო დასავლეთ-აღმოსავლეთის სწავლა-განათლებით, გაიფურჩქნენ მასში შემქნელი ძალნი, რომელთა მშვენიერი ნაყოფნი შეიქნენ ქართულ მწერლობა-ხელოვნების დიდებული ნაწარმოებნი; ამათ კი დღეს განცვიფრებაში მოყავთ მეცნიერ-არქეოლოგები და ორიანტალისტები; მათი ბადალი არ იყო მთელს ევროპაში რენესანსის ეპოქამდი, ე. ი. მეთუთხმეტე-მეთექვსმეტე საუკუნემდი.

თამარის დროს ქართველთა რიცხვი აღემატა თითქმის ხუთ მილიონს. მრავალ საოცარ ომთა შორის ამ მეფე-ქალმა მოახდინა ორი, რომელნიც საუკუნოთ დარჩებიან საქართველოს ისტორიაში და რომელთა მზგავსი იშვიათათ ახსოვს თვით მსოფლიო ისტორიას. ამათში პირველია შამქორის ომი 1203 წელს. აქ დიდი ირანის შაჰის ამირ-ბუბაქარის აურაცხელი სპა-ლაშქარი ეკვეთა ქართველ მხედრობას. სპარსთა ჯარს წინ უძლოდა ხალიფას უძლევი დროშა. მიუხედავათ ამისა თამარის შედარებით მცირე მხედრობამ საოცრათ დაამარცხა სპარსელნი. გამარჯვებულ ქართველთ აუარება დავლასთან და ტყვეებთან ერთათ ჩაუვარდათ ხელთ ხალიფას დროშაც, რომელიც თამარმა მიართვა გელათში ხახულის ღვთის მშობლის ხატს შოთას მიერ იამბიკოს ზე წარწერით. მეორე დიდი ბრძოლა მოუხდათ ქართველთ 1204 წელს ბასიანს აღეპოს დიდ სულთან ნუქარდინთან, რომლის ჯარის რიცხვი

მატიანეთა თქმით, აღმატა 800 ათას კაცს. ნუქარდინმა ფეხზე დააყენა მთელი აღმოსავლეთი. აქამდი უძლევი დიდი მუსლიმი გაემკლავა პაწია საქრისტიანო ერს. აქ დადგენ პირდაპირ ასი ათასი ქართველი და თითქმის ერთი მილიონი მაჰმადის მორწმუნე; ეს იყო საბედისწერო დღე. ამის წინაშე თითქმის ირცხვიან ძველი ელადის მართონის, სალამინის და პლატეას ომები, რომელთა შესახებ ისე ბევრს სწერენ ძველი და ახალი მწერლები. მაგრამ ქართველთა საარაკო სიმაძაქემ და ზაქარია მხარგრძელის, დავით სოსლანის და სხვა სარდალთა ზენარმანიჰმა სძლიეს და გააპეს მუსლიმთ ლაშქართა ზღვა. დამარცხდა სასტიკათ ამაყი ნუქარდინი და კილამ ტყვეთ ჩაუვარდა ქართველთ, მაგრამ ამ ხიფათისაგან იხსნა იგი ელვასავით სწრაფმა არაბულმა მერანმა *).

გავრცელდა ყოველი მხრივ თამარის დიდების და ქართველთ უძლეველობის ხმა. შეკრთა და შეშინდა საქართველოს წინაშე მთელი აღმოსავლეთი. თამარი და ქართველთ მხედრობა. შეიმკენ მათ თვალში უძლეველობის შარავანდდით. ამის შემდეგ დაცხრა ამაყი ირანი და მცირე აზია, ქედი მოიხარა მთელმა მუსლიმმა. თამარს ხარკს აძლევდენ და მის წინაშე მძიმე ნობათით მოდიოდენ ბაღდადის ხალიფა და ალექსოს სულთანი; უცხოეთის მგოსნები და ისტორიკოსნი აღიდებდენ თამარ მეფეს. არ იქნება მეტი მოვიყვანოთ აქ არაბთა მწერლის შიხაბედინ ელკალკაშენდის აზრი თამარის შესახებ:

— „აღიღოს ალაჰმა მისი (თამარის) უდიდებულესობის სიცოცხლე, რომელიც ბრძანდება მეფე ქებული, მხნე, სულგრძელი, წმიდა, სახელოვანი, მესიის ხალხთა დიდება, ჯვაროსან ერთა საუნჯე, ქრისტეს სარწმუნოების

*) М. Джанашвили: „Царица Тамара“ 1900 г. 33. 100—109.

სიამაყე, მეფე აბხაზთა (იმერთა), ქართველთა და ჯურჯანთა, მეგობარი უცხოელ მეფეთა და სულთანთა, მონარქი უძლეველი, მოუსვენარი მებრძოლი და ლომი, მყრობელი ტახტის და გვირგვინისა, მეცნიერი თავის სჯულისა, მართლ-მსაჯული თავის ქვეშევრდომთა, ლაზიკის ყველა მეფეთა უმჯობესი, ქართველთა სულთანი, ზღვათა სამეფოთა საუნჯე, რაინდთა მამულის დამცველი, რუმის და ირანის ქვეყანათა მფარველი, სირიის მეფეთა ესენცია, ყველა გვირგვინის და ტახტის მპყრობელთა უმჯობესი, ქრისტიანთა გამდიდებელი, იესოს სჯულის ფუძე, მესიის გამირთა მიერ კურთხეული, წმინდა სახლის (იერუსალიმის) ამმალღებელი, მონათლულთა სიმტკიცე, რომის პაპის მოკავშირე, მუსლიმთა მეგობარი და ყოველ მეფე-სულთანთა უუმშვენეირესი მომხრე *).

ასე და ამრიგათ აღიდებდენ თამარს უცხოეთის მწერლები და მტრებიც კი. განა საკვირველია, რომ საქართველოს პოეტებმა დამღერეს ამ დიდებულ მეფეზე ფერადოვანი ხოტბა და ვრცელი პოემები?!

XVIII.

შინაურმა რეფორმამ, დიდებულ მოხელეთა დაცვლამ და მით გამოწვეულმა აჯანყებამ იმ თავითვე ბევრი მტრები გაუჩინეს თამარს და დავითს. იმათ კარგათ იცოდენ თამარის წარსული და, ეჭვი არაა, ავრცელებდენ მასზედ ურიგო ხმებს. ამით ხარობდენ ტახტის ორგულნი; ამით წუხდენ მეფის ერთგულნი. ეს გარემოება ფრიად აღონებდა თამარს და მის ქმარს. აქ ბძანება, სიმკაცრე და სასჯელი არ გამოდგებოდა და არც მიმართავდენ ამგვარ.

*) М. Джанашвили: „Царица Тамара“, 1900 г. გვ. 17—18.

ველურ საშუალებას ეს ორი მაღალ-გონების და ზნეობის მექონე ადამიანი. აქ საჭირო იყო ციური ქნარი და მგოსნის ზენაარი ჰანგები; საჭირო იყო ძლიერი ხმა, რომ ემხილა ქვეყნისთვის სიყვარულის ძალა და სიდიადე, რომ მით გაემსჭვალა მსმენელი დიდი და პატარა, ყმა და ბატონი; შეეპყრო მით მთელი ერის გული და სული საუკუნეთა სრბოლაში და მით მოეწმინდა დემნა-დავით-თამარისათვის საშინელი ჩირქი, რომელიც ისე უსამართლოთ მოსცხეს მათ მტრობამ, შურმა, ხალხის უმეცრებამ და ბრმა ფანატიზმმა.

აჰა, გაჩნდა ამისთანა პირი, რომელსაც შეეძლო ამ მძიმე საქმის ასრულება: ეს იყო სუფმნათი შოთა, დემნას, თამარის და დავითის მეგობარი და მოწამე საშინელი ღრამისა. დიადი ნიჭის მექონე, ღრმა გრძნობიერი და მაღალ გონება განათლებული ადამიანი დიდხანია გლოვდა და მოთქვამდა ჩუმათ თავის საყვარელ დემნა-ტარიელის მწარე ხვედრს; ის წუხდა თამარის და დავითის გაკიცხვას, ის მწერდა ნესტან-თინათინის იღუმალ ცრემლებს; დიდხანია სურდა შოთას აეკრთო ქნარი და გაეღექსა ის საშინელი ღრამა, ეუწყა საყოველთაოთ სიყვარულის ძალა და ზენარება; მას სურდა ეუწყა, რომ „მიჯნურობა არის ტურფა საცოდნელათ ძნელი გვარი, იგი სხვაა, სიძვა სხვაა, შუა უზის დიდი მზღვარი“. მისი პოეტური ნიჭი, მაღალი ფილოსოფია და ენა-ზნეობა ცნობილი იყო სასახლეში. ის იყო რიტორთა და მგოსან-ფილოსოფოსთა გვირგვინი; ამის შემდეგ ვილას მიმართავდნ თამარ და დავით, თუ არა რუსთველს! და აჰა „უბრძანეს მათდა საქებრად თქმა ლექსებისა ტკბილისა“. შოთას მაღალი სული დიდხანია გამიჯნურებულა, ე. ი. აფრთოვანებულა ამ საშინელ ამბის გასაღექსათ; ამიტომ მან აასრულა ეს მინდობილობა საოცარი ხელოვნებით; დასწერა ის,

რომელიც იყო „აქამდე ამბათ ნათქვამი, აწ მარგალიტი წყობილი“. სულმნათმა იპყრა ხელთ ჩანგი და საოცარი ძალით ააკვნესა მასზე ღვთიური სიყვარული. იგი მოსთქვამს თავის დემნა-ტარიელს. — „მო, დავსხდეთ ტარიელისთვის ცრემლი გვდის შეუშრობელი“, ზრიალებს ქვეყნათმგოსნის მკვნესარე ჰანგი. ის აქებს თამარს მწარე ცრემლებით; „თამარს ვაქებდეთ მეფესა სისხლისა ცრემლ დათხეული“, ჟღერს და გოდებს პოეტის ქნარი. ის იხსენიებს პოემის ბოლოს დავით სოსლანს, ამბობს, რომ ყოველივე ეს „გავლექსე მათად საკამათებლად“ და ორგულთა მათდა დამწველად, ერთგულთა დამამაგრებლად“.

შოთას მიზანია რაც შეიძლება დიდებულათ დაგვიხატოს მიჯნურობა და სიყვარული. მას სურს გაგვქვალოს თითქო ამ სიყვარულით, სურს გვაგრძნობინოს მისი სიწმინდე და ზენარება, ამიტომ იმ ალაგას, საცა ტარიელი მოუთხრობს ავთანდილს თავის ამბავს, პოეტი არ ზოგავს თავის ნიჭსა და ხელოვნებას. ის აქ იჩენს ადამიანის სულის შეუდარებელ ცოდნას; ის აქ ორიოდ ხაზით, ორიოდ სიტყვით უფრო მძლავრათ გვეუბნება მას, რასაც ვერ გვეტყოდა სხვა მთელი ტომებით. მაგ., რა შეედრება იმ ალაგს, სადაც ტარიელს თავის სატრფოს წარსულის მოგონებაც კი ბნიდავს. რა ძლიერი უნდა იყოს ეს სიყვარული!...

— „მე ხუთისა წლისა ვიყავ,
დაცრულადა დედათაღი...
ესე რა სოქვა უმამან სულთქქნა,
ცრემლით ბრძანა: „შობა ქაღი“,
დაბნედასა მიეწურა,
ასმათ ასხა გულსა წყაღი,
სოქვა: „მამინეე მსესა გავდა.
აწ შედების ვისგან აღი“.

კიდევ უფრო მძლავრია მეორე ალაგი, როცა ტარიელმა პირველათ ნახა ნესტანი:

— „ასმათ ფარდასა აზიდნა,
გარედ ვსდებ მოფარდაგულსა,
ქალსა შეგხედე, ლახვარი
შეტა ცნობასა და გულსა,
მოვიდა, მივტე დურაჯნი
მთხეფა ტეტხლითა დაგულსა,
ვამე მას აქეთ სახმილსა
დაუწვავ ნიდაგულსა!

— „აწ წახდეს იგი ნათელი
მზისადა მოწუნარენი“...
მისი ვერ გაძლად ხსენება,
დაბნდა და სულ-თქმნა მწარენი!..
უმა და ასმათი სტირადეს
ხმას სტემდეს იგი არენი,
ჭმუნვით სთქვეს: მკლავნი ტუდქმნილან,
ვაი გმირთ შემუქარენი.
ასმათმა წყალი დასხა,
ცნობას მოვიდა ტარია,
დიდხანს ვერა სთქვა, სევდამან
გული შეუკრა, დარია;
დაჯდა და მწარედ სულთ-ითქვნა,
ტრემლი მიწასა გარია;
სთქვა: „ჩემგან მისი ხსენება
ვაჭმე რა დიდი ზარია!...“

როც უნდა თქვან, მაგრამ ჩვენ კი თამამათ აღვიარებთ, რომ სიყვარულის ძლიერება ამაზე შორს ველარ წავიდოდა! ტარიელი მზერს ქალს, მზერს საოცნებო შვენებას და სიყვარულის ლახვარი გმირავს გულს, იგი იქვე

იბნიდება და ეცემა ძირს. ტარიელს სურს უთხრას ავ-
თანდილს იმ ქალის სახელი და განაგრძოს მოთხრობა,
ამ დროს მის აღზნებულ ოცნებაში იხატება იმ ქალის
ღვთიური სახე, ის ტკბილი წარსული და მოგონებანი;
ის ვერ უძლებს ამ მოთხრობას, მკვნესარე ხმით წყევლის
იმ ნათელს, რომელიც პირველად ნახა, — „აწ წახდეს იგი
ნათელი, მზისაცა მოწუნარენიო“, (ოჰ, რამდენი გრძნობა
იხატება ამ სიტყვებში!) და იქვე იბნიდება; მიუდის გული
ამ გმირ ვაჟკაცს, რომელიც ხელით კლავს ლომებს და
მარტოთ ებრძვის ხატაველთა ჯარს. ტარიელს ასხმენ
წყალს, მოდის ცნობაში, მაგრამ დიდხანს ვერ იღებს ხმას;
სევდას შეუკრავს მისი გული და ბაგენი; ის მხოლოდ
სულთქვამს მწარეთ და ღვრის ცრემლებს. ეს მომენტი
სიყვარულის მწვავე პაროქსიზმი, სიყვარულის ტრანსი.
ბოლოს მშვიდდება და ამოიკვნესს: „ჩემგან იმისი ხსენება
ვაჰმე რა დიდრ ზარია“-ო.

აქ პოეტის გენიამ კი არ დაგვიხატა, არამედ ცოც-
ხლათ დაგვანახა და გვაგრძნობინა სიყვარულის ძალა.
ნესტან-ტარიელის ტრფიალება არაა ის პლატონური
გრძნობა, ის ციური, ეთეროვანი ლტოლვა, ის უმანკო
იდეალური რამ, რითაც შეპყრობილი იყო დანტეს სული
მშვენიერ ბეატრიჩესადმი, სადაც ხორცს ძინავს და მხო-
ლოდ სული ფრენს სიზმარეთის სბეტაკ სფეროში, ხარობს
და ნეტარებს. არა, ნესტან-ტარიელის სიყვარული ქვეყ-
ნიურია, ბუნებრივი, რომელიც იფურჩქნება ხოლმე სამხ-
რეთის და აღმოსავლეთის მზის სხივებზე. ეს სიყვარული
უფრო რომეო და ჯულიეტას სიყვარულია, ერთრიგათ
გართხმული სულსა და ხორცში, სისხლ ამჩქეფე, ამფეთ-
ქარე, მწვავე, შარბათივით ტკბილი და ამაღლებული. აქ
ერთრიგ ხარობს და ნეტარებს, ან კვნესის და იტანჯება
ხორცი და სული. ამგვარი სიყვარული შეუძლიათ იშვიათ

არსებათ, დიდბუნებოვან პირთ, სულით და ხორციით ქაბუკთ, გაურყვნელთ და მძლავრ ადამიანთ. ამისთანანი კი იყვენ ნესტან და ტარიელი.

აი, ამგვარი სიყვარული დაგვიხატა შოთამ და ამ მხრივ, ჩვენის აზრით, ის უფრო ძლიერია, ვინემ პეტრარკა და შექსპირი, ვინემ ღვთიური ფირდუსი და ჰომიროსი.

XIX.

ახლა შევეხოთ პოემის მეორე ალაგს. ნესტანმა იცის ტარიელის სილამაზე, ვაჟკაცობა და სხვა ღირსებანი, იცის მისი მეფური შთამომავლობა. ტარიელი იბნიდება მის ნახვაზე; ქალიც იღებს ალღოს და ხვდება, რომ ეს სიყვარულის ნაყოფია. ქალის სტიქიონიც ხომ სიყვარულია, ამბობს შამფორი, და მართლაც იფეთქებს უეცრივ ნესტანის გრძნობიერი გულიც. თანაგრძნობა და სიბრალოლი მალე გარდიქმნენ ზენაარ ტრფიალებათ. ქალი ვერ იმაგრებს თავს, სწერს ბარათს თავის მიჯნურს, ამხნეებს და ეუბნება:

— „ნუ დაიხნევ ღამთა წყლულსა,
მე შენი ვარ, ნუ მოკვდები,
მაგრამ ბნელა ცუდი მოკლესა“.

შემდეგ ნესტან ველარ ისვენებს და იბარებს ტარიელს ჩუმათ, სურს მისი ხილვა, მასთან საუბარი. აიხდება წყნარათ მდიდრული ფარდა და ასმათი შეიყვანს ჩუმათ ტარიელს ქალის საიდუმლო ოთახში. ნესტანი მზერს თავის აღზნებულ მიჯნურს და მის დანახვაზე მუნჯდება უეცრივ. ქალის უმანკო გულში აღიძრენ ერთად რამდე-

ნიმე გრძნობა; ქალწულოვნება, სირცხვილი, კრძალვა, სურვილი და სატრფიალო ემოციები შეებრძოლენ ერთმანეთს, შეუხუთეს სული და დაუბეს ენა. ქალი მხოლოდ უცქერის ტკბილათ, მაგრამ იმ ცქერაში, იმ თვალეში ჭვირს ყველაფერი; შიგ მოჩქევს ნექტარი და ნეტარება. აი რარიგ ასწერს ტარიელი იმ მშვენიერ მომენტს:

— „დიდ ხანს ვსდგე და არა მითხრა
სიტყვა მისსა მონასუქსა,
ოდენ ტკბილად შემომხედის,
ვითომცა რა შინაუქსა,
ასმით უხმო, მოიუბნეს,
ქალი მოსდგა, მითხრა უუქსა:
— „აწ წადიო, ვერას გითხრახს“...
მე გვლავ მიმცა აღმან მუქსა“.

რა იხატება აქ თუ არა პოეტის დიდი ხელოვნება და ადამიანის სულის ღრმა ცოდნა!

შვენიერია ის ალაგი, როცა ტარიელი კლავს ლომსა და ვეფხს, გაახსენდება თავის სატრფო და წაუვა გული, მაგრამ კიდევ უფრო მძლავრი და მშვენიერია ის ალაგი, როცა ფატმან მოუთხრობს ავთანდილს ნესტანის ამბავს თუ როგორ იხსნა იგი ორი ზანგისაგან, გაოცდა მისი შვენიერებით, კითხავს ვინაობას და პასუხის ნაცვლათ ტყვე-ქალი სტირის მწარეთ:

— „რა გაიმბო ქება მისი,
რა სიტურფე, რა ნაზობა,
ვფიცავ რამა იგი მსუქა,
არა მართებს მსუქსა მსობა,
ვინ გაიტდის შუქთა მისთა,

ვინცა ვინ ქნას წასწობა;
მე თუ დამწვავს, აჭა მსა ვარ,
აღარ უნდა ამას მსობა.
გუადრე: მითხარ, ვინ ხარ მსუო,
ანუ შეიღი ვისდა ტომთა,
ამა წანგთა სით მიუვანდი
შენ წატრანი ცისა ხომთა,
მან წასუსი არა მითხარ,
მე სიტუვათა ესე ზომთა,
ას ნაკეტი წყარო ვნასე
ცრემლთა მისთა მონაწითმთა“.

მეტათ მხატვრულია და პოეტური კიდევ ტყვეთ
მყოფ ნესტანის მიერ ტარიელთან მიწერილი ბარათი,
რომელშიაც უზომო ტანჯვასთან კვირს უსაზღვრო სიყ-
ვარული აჭა ის ლექსი:

— „აწ საუვარელსა მივუწერ
გულ ამოსკენილი მტირალი,
მისმანვე ცრემლმან დაუვისს
ვის ედებოდა ვის ალი.
— ეჭ: ჩემო ესე უსტარი
არს ჩემგან მონადგაწები,
ტანი კაღმად მაქვს, კაღამი
ნაღველთა ამონაწები,
მე გული შენი ქადალდათ
გულსავე ჩემსა ვაწები,
გულთ, შავ-გულთ დაბმულხარ,
ნუ აესსნები, აწები“.

ჩვენ შეგვეძლო მოგვეყვანა კიდევ მრავალი ამგვარი
ალაგები, მაგრამ ვშიშობთ ფრიად შორს წავგიყვანს.

თუმც ასე დიდებულათ გამოხატა შოთამ ამ ორი მიჯ-
ნურის სიყვარული, თუმც პოემის პირველ ფურცლიდან-
ვე მკითხველს იპყრობს ნესტან-ტარიელისადმი საოცარი
სიმპატია, რომელიც იზრდება თან-და-თან და გადადის
თაყვანებად, მაგრამ მგოსანმა მაინც არ იკმარა ეს. ის
შიშობს, ვაი თუ ვერ შეიგნონ ჩემ მიერ დახატული სიყ-
ვარული და მისი სიღიადეო, ვაი თუ გაკიცხონ ამ ორი
გმირის ტრფიალებათ, ვაი თუ არ იკმაროს ამ მხატვრო-
ბამ დემნა-თამარის უბედურ რომანის გასამართლებლათ
და ჩირქის მოსაშორებლათო, ამიტომ შოთამ პოემას მია-
კერა წინასიტყვაობა, სადაც იგი გამოვიდა ვექილის როლ-
ში*). აქ ის დაუფარავათ ამბობს თამარზე: „მიბრძანეს
მათდა საქებრათ თქმა ლექსებისა ტკბილისა“ და „თამარს
ვაქებდეთ მეფესა სისხლისა ცრემლ დათხეული“. აქ პო-
ეტს პირდაპირ რიტორულათ გაყავს პარალელი სიძვასა
და სიყვარულს შორის და გვამხელს თუ რა განსხვავებაა
მათში ან რა არის მიჯნურობა; მაგ.,

— „მიჯნურობა არის ტუროვა
საცოდნელად ძნელი გვარი,
მიჯნურობა სხვა რამეა
არ სიძვის დასაღარი,
იგი სხვაა, სიძვა სხვაა,
შუა უზის დიდი მზღვარი,
ნურვინ გარევთ ერთმანეთსა,
გესმათ ჩემი ნაუბარი!

*) ჩვენის ფიქრით, „ვეფხისტყაოსანს“ პირველადვე არ უნდა
ქონებოდა წინასიტყვაობა და უმისოთ ყოფილა გავრცელებული;
და როცა ვერ გაუგეს ამ პოემას დედა-აზრი, მიზანი და შეიქნა
მითქმა-მოთქმა, მას შემდეგ შოთას დაუწერია ეს წინასიტყვაობაც.
ავტორი.

ხამს მიჯნური ხანიერი,
არ მეძავი ბილწი, მრუში,
რა მოძორდეს მოყვარესა,
გამკავლეს სულთქმა უში,
გული ერთსა დაჯერეს,
კუბტი მიხვდეს თუნდა ქუში,
მძულს უგულოდ სიყვარული,
ხვეწნა-კოცნა, მტლამა-მტლუში.
ამა საქმესა მიჯნურნი
ნუ უხმობთ მიჯნურობასა,
დღეს ერთი უნდეს, ხვალე სხვა,
სთამბდეს გაყრისა თმობასა,
ესე მდერასა ბედითსა
გავს ვაჟთა უმაწვილობასა,
კარგი მიჯნური იგია
ვინ იქმს სოფლისა თმობასა.
არს ჰირველი მიჯნურობა
არ დაჩენა, ჭირთა მაღვა,
თავის წინა იგონებდეს
ნიადაგმტა ჭქონდეს ხაღვა,
შორით ბნედა, შორით კდამა,
შორით დაგვა, შორით აღვა,
დათმოს წყრომა მეფეთაგან
მისი ჭქონდეს შიში, კრძალვა.
ხამს თავისსა ხვაშიადსა
არვისთანა ამუღავნებდეს,
არ ბედითად აი ზმიდეს,
მოყვარესა აყივნებდეს,
არსით უხნდეს მიჯნურობა,
არა სავა იფერებდეს,

მისთვის ჭირი ლხინად უჩნდეს,
მისთვის ცეცხლსა მოიდებდეს“.

აი რა დიდებულათ ახასიათებს შოთა მიჯნურობას და რარიგათ ასხვავებს მას მრუშობისაგან. ეს ალაგია იმავე დროს უზენაესი ზნეობრივი მოძღვრება. ამ პოემას კი სამღვდლოება დევნიდა ძველათ როგორც ხალხის გამრყენელს. რა იყო ამის ნამდვილი მიზეზი? ადვილი მისახვედრია...

ახლა ვიკითხოთ, რისთვის სწერს ყოველივე ამას პოეტი? ნეტა რა საჭიროა ესა? თუ პოემა თარგმანია, რათ უნდა ეს წინასიტყვაობა? მით უმეტეს არ იყო იგი საჭირო, თუ ეს პოემა შოთას ოცნების ნაყოფია, ან შეეკრებილი ლეგენდები! აშკარაა, ამ პოემაში იფარვის სულ სხვა რამ, აქ ჭვირს ისტორიული ფაქტი, ე. ი. სასახლის დრამა და დინასტიური განხეთქილება. სწორეთ ამიტომ სჭიროდა მგოსანს ეს წინასიტყვაობა, რომ უფრო გაესვა ხაზი და აეხსნა საქვეყნოთ მიჯნურობის დიადი მნიშვნელობა, თამარის ზნეობის სიფაქიზე და ზენარება. ვიმეორებ: ამ წინასიტყვაობაში რუსთველი დემნა-თამარის თავდადებული ვეჭილია.

ამ შრომის უმთავრესი მიზანია ამცნოს მკითხველს, თუ რა აზრით დასწერა შოთამ თავის უკვდავი პოემა, რა ისტორიულ ფაქტზედაა იგი აგებული, ან ვინ არიან მისი გმირები. მივალწიეთ მიზანს თუ არა, ეს მკითხველის საქმეა. თვით პოემის განხილვას და დაფასებას პოეზიოფილოსოფიის მხრივ აქ ვერ შევუდგებით. ეს მოითხოვს ცალკე დიდ შრომას. ამ პოემის დიადი მნიშვნელობა უკვე გამოვთქვით თავშივე; აქ მოგვყავს მხოლოდ მარი ბროსსეს აზრი: „ვერც^ა საშინელმა განსაცდელმა, ვერც განადგურებამ და ვერც ყოველგვარმა უბედურებამ, რო-

მელთა მეოხებით საუკუნეთა სვლაში მოისპენ აურაცხელი ეროვნული ნაწარმოებნი, ვერ წაშალეს იგი, ე. ი. შოთას პოემა, ერის მესიერებიდან“. ჩვენც დავუმატებთ, რომ ვერავითარი ბარბაროსნი და ცრუ-მოკეთენი ვერ წაშლიან მას ერის გულიდან და გონებიდან! სანამ დარჩება ქვეყნათ ერთი ქართველიც კი, მანამ იქნება ცოცხლათ მისი ციური ენა და „ვეფხისტყაოსანი“...

წ უ ა რ მ ე ბ ი:

1. შოთა რუსთველი: „ვეფხის ტყაოსანი“, 1863. გამოცემა პროფ. დ. ჩუბინოვისა.
2. „ქართლის ცხოვრება“, გამოცემა მ. ბროსსესი.
3. დ. ბაქრაძე: „ისტორია საქართველოსი“.
4. ვახუშტი: „საქართველოს ისტორია“.
5. მ. ბროსსე: „საქართველოს ისტორია“.
6. „ „Addition à l'histoire de la Géorgie“.
7. „ „Journal Asiatique“; avril, 1830.
8. Stéphanos Orbelian: „Histoire de la Siounie“.
9. De-Morgan: „Mission scientifique au Caucase“.
10. მ. ჯანაშვილი: „შოთა რუსთველი“ 1896 წ.
11. „ „Царица Тамара“ 1900 г.
12. ან. ფურცელაძე: „შოთა რუსთველი და მისი ცოლი“.
13. დ. ჩუბინოვი: „О Груз. поэмѣ „Вепхисъ-Ткаосани“.
14. აკაკი: „სამი ლექცია“ „ვეფხის ტყაოსანზედ“, „კრებული“ №№ V და VI, 1898 წ.
15. „ „რამდენიმე სიტყვა“, ი. ჭავჭავაძის პასუხად ვეფხის ტყაოსნის გამო.
16. ილია ჭავჭავაძე: „ივერია“, 1887 წ. № 77.
17. ალ. ხახანაშვილი: „Груз. поэтъ XII в. Ш Руставели и его поэма „Барсова кожа“.
18. ალ. ხახანაშვილი: „Очерки груз. словесности, т. I и II.
19. Муравьевъ: „Грузія и Арменія“, 1848 г.
20. Гулакъ: „О Барсовой кожѣ Руставели“.

21. ნ. მარი: „ტექტი“ 1890 წ. № 12.
22. „ „ „Тексты и розысканія по Армяно-Грузинской филологіи“, т. IV, 1902 წ.
23. Н. Д. „Сѣвер. Вѣстникъ“, 1889 წ. №№ 9 და 10.
24. აღ. ს—ლი: „ვეფხის ტყაოსნის ყალბი ადგილები“, „მოამბე“ № XI 1895 წ.
25. აღ. ნანეიშვილი: „ივერია“ 1888 წ. № 52, „ივერია“ 1890 წ. № 14.
26. დ. ყიფიანი: „Кавказъ“ 1846 წ. № 33.
27. პლ. იოსელიანი. „Шота Руставели“.
28. Р. Кинвари: „Въ Барсовой кожѣ“.
29. М. Гюйо: „Искусство съ соціологической точки зрѣнія“, 1901 г.

უმთავრეს შემდგომათა განწორება:

გვერდი:	სტრიქონი:	არის:	უნდა იყოს:
8	15 ზეიდან	ისტორიის	ისტორიის
9	9 ქვეიდ.	ქვეყნას	ქვეყანას
9	7 ქვეიდ.	მთავრის	მთვარის
10	6 ზეიდან	მრალალ	მრავალ
19	10 ქვეიდ.	კხელობ	ვხელობ
31	3 ქვეიდ.	розысканія	розысканія
45	10 ზეიდან	ვპოვე	ვპოვე
49	7 ქვეიდ.	დროის	დროს
59	13 ქვეიდ.	გიოთგი	გიორგი

სიმონ ქვარციანის თხზულებანი:

1. La viticulture et la vinification au Caucase . 50 რ.
2. ევროპის მეაბრეშუმობა 10 ქ.
3. ახალი საუკეთესო წესი ვენახების გაშენებისა
საქართველოში 10 ქ.
4. ამერიკული ვაზით ვენახის გაშენება 5 ქ.
5. ნამყენი ვაზით ვენახის გაშენება 5 ქ.
6. რავგარი ცოდნა უფრო გვეჭივრება ქართველებს 5 ქ.
7. სამი გმირი 15 ქ.
8. შავი-ქვის საქმე 10 ქ.
9. ანჟელინა (მოთხრობა) 15 ქ.
10. ცაცინა (ესკიზი) 5 ქ.
11. ვიზიტი (ეტიუდი) 10 ქ.
12. სუმბული (ლექსები). 25 ქ.
13. საქართველოს ისტორია (სურათებით და გე-
ოგრაფიული კარტით) 40 ქ.
14. ქართველი ერის ტრაგედია მე-17 საუკუნეში
(გიორგი სააკაძე და მისი დრო) 40 ქ.
15. შოთა რუსთველი და მისი პოემა 30 ქ.

წიგნი: „შოთა რუსთველი და მისი პოემა“ იყიდება ქუთაისში წიგნის მაღაზიებში და თფილისში ქ. შ. წ. კ. გამ. საზოგადოების წიგნის მაღაზიაში.

ამ წიგნის უმთავრესი საწყობი კი არის თვით ავტორ-
თან. ადრესი: ქუთაისი, პოლიციის ქუჩა, საკუთარი სახ-
ლი, სიმონ ალექსის ძე ქვარციანი.

